

GEORG HOLZER

Postanje hrvatskoga jezika

Elektronski uručak za nastavu u Zagrebu u svibnju 2021.

P R E D G O V O R

Ovaj tekst nije knjiga. Nije gotov za tisak i nije bilo predviđeno da ga dam u javnost. On je na brzinu nekako dotjerana verzija onih mojih neuređenih bilježaka koje sam imao pred sobom dok sam predavao, još fizički prisutan, u dvoranama na Borongaju u Zagrebu. Sada on već dvije godine (2020. te 2021.) u dvjema inačicama silom prilika služi kao elektronski uručak koji bez obzira na svoju nesavršenost treba služiti za „nastavu na daljinu” pod uvjetima koje nam je nametnuo virus zvani „Korona”. Ovaj tekst nije knjiga, no ipak je on publikacija. Može se citirati pod imenom, prezimenom, naslovom i podnadslovom kako su navedeni gore.

Hrvatski mi je jezik prisan i drag, ali mi nije materinski jezik. Kada se njime služim, griješim. Zato zahvaljujem prijateljima Milanu Pelcu, Ljudevitu Franu Ježiću te Petru Uškoviću Croati koji su u raznim etapama postanka ovoga teksta ispravljali moje jezične griješke. Zahvaljujem iskreno i prijatelju i dugogodišnjemu znanstvenom suputniku Mislavu Ježiću koji mi je dao poneke dragocjene jezične savjete. Naravno, za grješke koje su ostale odgovaram jedini ja, kao i za nove s obzirom na to što sam promijenio neka mjesta naknadno.

U svibnju 2021.

Georg Holzer

S A D R Ž A J

I. Uvod u temelje poredbenoga jezikoslovlja	2
Rekonstrukcija praslavenskoga jezika	5
II. Slavenska pradomovina	6
III. Praslavenski, općeslavenski, južnoslavenski, hrvatski i „srpskohrvatski” ...	8
IV. Uvodne riječi o razvoju leksika hrvatskoga jezika	8
Metoda rekonstrukcije praslavenskoga jezika: Postupak oduzimanja ...	17
V. Slojevi posuđenica u hrvatskom jeziku	18
Temematske riječi	18
Iranske riječi	19
Riječi iz grčkoga jezika na Crnome moru	22
Najranije germanske (tzv. pragermanske) posuđenice.....	23
Gotske posuđenice.....	23
Posuđenice iz avarskoga jezika.....	26
Dalmatoromanske posuđenice.....	26
Furlanske posuđenice	39
Mletačke posuđenice	42
Predrimsko jezično blago	43
Posuđenice iz starovisokonjemačkoga jezika	43
Posuđenice iz crkvenoslavenskoga jezika	46
Crkvenolatinske posuđenice odnosno o itacizmu, vitacizmu i psilozii ..	47
Balkanski grecizmi	48
Stari mađarizmi	49
Posuđenice iz srednjovisokonjemačkoga i ranoga novovisokonjemačkoga jezika	50
VI. Povijest glasovnih mijena	51
Literatura.....	51

I. UVOD U TEMELJE POREDBENOGA JEZIKOSLOVLJA

(Usp. Holzer 2020: 43-48.) Postanje nekoga jezika istražuje se **povijesno-poredbenim jezikoslovljem**. Ono se temelji na **upadljivim pravilnostima**, zapravo na **pravilnim po-
navljanjima** u odnosima među određenim jezicima, primjerice:

Slika 1	<u>češki</u>	<u>slovenski</u>	<u>hrvatski</u>	<u>bugarski</u>	<u>njemački</u>	
	<i>m_oc</i>	<i>m_ôč</i>	<i>m_ôć</i>	<i>m_ošt</i>	<i>Macht</i>	
	<i>n_oc</i>	<i>n_ôč</i>	<i>n_ôć</i>	<i>n_ošt</i>	<i>Nacht</i>	
	<i>n_os</i>	<i>n_ôs</i>	<i>n_ôs</i>	<i>n_os</i>	<i>Nase</i>	
	<i>m_ost</i>	<i>m_ôst</i>	<i>m_ôst</i>	<i>m_ost</i>	<i>(Mast)</i>	
	<i>st_o</i>	<i>st_ô</i>	<i>st_ô</i>	<i>st_o</i>	—	
	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	2 puta
	<i>o</i>	<i>ô</i>	<i>ô</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	5 puta
	<i>c</i>	<i>č</i>	<i>ć</i>	<i>št</i>	<i>cht</i>	2 puta
	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	2 puta
	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	3 puta
	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	2 puta

Radi se o **odnosima, korelacijama, podudarnostima** (u smislu njemačkoga *Entsprechungen, ne Übereinstimmungen*), a ne o **sličnostima**. **O p e t o v a n o s t** (rekurencija) svake **korelacije**, a ne sličnost dokazuje **srodstvo**. Ta opetovanost ne može biti slučajna, mora se, dakle, naći njezin uzrok. Mora se objasniti. Objašnjenje se sastoji iz sljedećih **postulata, definicija i zaključaka**:

1. Gore uspoređeni jezici su u **srodstvu**, u rodbinskoj vezi.
2. Međusobno srodni jezici su nekoć bili **samo jedan** te isti jezik = prajezik.
3. Drugim riječima, međusobno srodni jezici **potječu** od jednoga te istoga **prajezika**.
4. Ako neki govornici prajezika **jezičnom mijenom** počnu govoriti drukčije nego ostatak govornika, prajezik se **raspada** u dva jezika potomka koji se obično opet **cijepaju** — i tako dalje. Na raznim područjima na kojima se prajezik govorio on se, dakle, **promijenio** u različitim smjerovima i time se pretvorio u više jezika, u **porodicu jezika**.

5. Ako se jedan prajezični glas odnosno glasovni kompleks, recimo *kt*, na raznim područjima pretvori ($>$) u različite „potomke”: *kt > c, č, ć, št, cht*, tada automatski postaje glasovna korelacija/podudarnost gore opisanoga tipa: **c — č — ć — št — cht** itd. U svakom jeziku svaki njegov glas odnosno glasovni kompleks nastupa **često** (*kt* nastupa u više riječi). Opetovanost glasova odnosno glasovnih kompleksa prajezika nastavlja se kao opetovanost korelacija među glasovima (glasovnim kompleksima) jezika-potomaka.

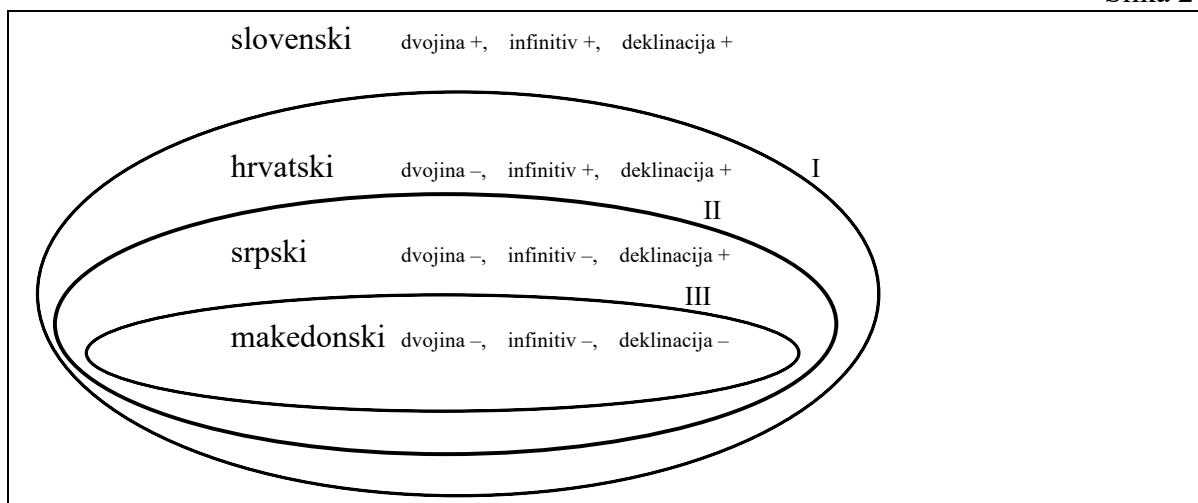
6. Redovite korelacije među slavenskim jezicima dokazuju da među slavenskim jezicima — ali i među njima i primjerice njemačkim jezikom — postoji rodbinska veza. Ovako i isključivo ovako se to dokazuje! Puka sličnost nikako ne dokazuje srodstvo.

Prajezik od kojega potječu slavenski jezici zove se **praslavenski**. Gore je dokazano da je praslavenski zaista postojao. On se govorio oko g. **600.** poslije Krista.

Prajezik od kojega potječu slavenski jezici i, recimo, njemački jezik, ali i latinski, grčki, sanskrt itd., zove se **praindoeuropski**. Gore je dokazano da je praindoeuropski zaista postojao. On se govorio vjerojatno potkraj mlađega kamenog doba.

Jezične se **m i j e n e** šire svaka do neke svoje granice. Takve se granice zovu **izoglosama**. **Primjer** (četverokut je shematski zemljovid):

Slika 2

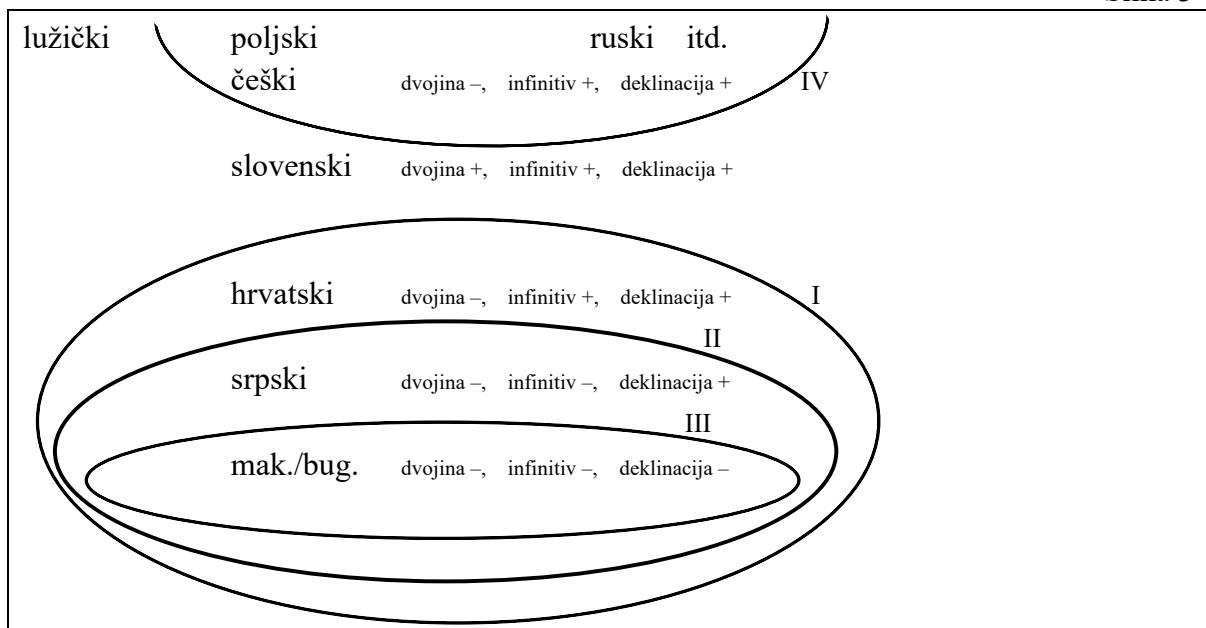
Praslavenski je jezik među inim imao **dvojinu**, obvezatan **infinitiv** u izrazima kao *znam plivati*, i punu **deklinaciju**. Raznim mijenama, među njima i gubitkom dvojinu unutar izoglose I, gubitkom obvezatnoga infinitiva u izrazima kao *znam plivati* unutar izoglose II (> „znam da plivam“) te gubitkom pune deklinacije unutar izoglose III jedinstven i jednolik praslavenski jezik pretvorio se u **dijalektni kontinuum** kakav je prikazan u grafici. (Pogledajte točno raspodjelu plusova i minusa u grafici. Što južnije, to manje ima plusova i to više ima minusa. Prijelaz od +++ do --- kontinuiran je.) Gubitak navedenih gramatičkih kategorija jezične su mijene koje su jedna za drugom udaljile oblik slavenskih jezika od praslavenskoga. Što se ovdje izabranih gramatičkih kategorija tiče, jedini je slovenski jezik sačuvao praslavensko stanje. Međutim, mogla bi se izabrati druga obilježja, što bi dalo drugu sliku. Slovenski, naime, nije jednak praslavenskomu kao što nije ni jedan drugi današnji slavenski jezik.

Zamislite da se **krećete** od govornoga područja slovenskoga jezika do govornoga područja makedonskoga jezika. Svaki bi korak preko izoglose dao jedan minus više .

Zato su **geografski** bliski odnosno susjedni jezici (kao slovenski i hrvatski) međusobno sličniji nego geografski međusobno udaljeniji jezici (kao slovenski i makedonski)! **Što su jezici međusobno bliži, to su sličniji**, jer ima manje izoglosa, to znači razlika, među njima.

Naravno, zemljovid bi se mogao proširiti, primjerice ovako:

Slika 3

Slavenski se dijalektni kontinuum produžuje **preko današnje Austrije**, jer je u ranom srednjem vijeku i područje istočne Austrije bilo slavensko i dio slavenskoga dijalektnoga kontinuumu (između slovenskoga i češkoga jezika).

O vremenskom redosljedju jezičnih mijena ovise stupnjevi rodbinstva među jezicima (i dijalektima, govorima). O redosljedju jezičnih mijena ovise, dakle, oblik i struktura **rodoslovnoga stabla** međusobno srodnih jezika. Međutim, budući da redosljed jezičnih mijena zapravo nije nikad poznat u potpunosti, nema opravdanja nacrtati rodoslovna stabla bilo kojih jezika, premda je jasno da je svako jezično srodstvo strukturirano u obliku rodoslovnoga stabla. Vidi Holzer 1996 pogl. 1.

Rekonstrukcija praslavenskoga jezika na temelju usporedbe jezikâ potomaka (skica):

Primjer: hrv. *ona, san*; ruski (izgovor s „okanjem“) *ona, son*:

Usporedba:

hrv.	o	a	s	n	Ø#	
		/				
ruski	o	a	s	n	Ø#	Slika 4

Umetanje prajezičnih glasovnih jedinica:

hrv.	o	a	s	n	Ø#	
		/				
«prasl.»	o	ъ	a	s	n	ъ#
		/				
ruski	o	a	s	n	Ø#	Slika 5

je znak za kraj riječi, ne mora se navesti u rekonstruiranim praslavenskim riječima.
Dakle: «**она**», «**сънъ**».

Vidi Holzer 1996 pogl. 5.

Nota bene: «**prasl.**» je praslavenski kako se on tradicionalno rekonstruirao („Nennlautung“, „nominalni izgovor“); ***prasl.** je praslavenski kako ja mislim da ga treba rekonstruirati („Reallautung“, „realni izgovor“; v. UzU):

hrv.	o	a	s	n	Ø#	
		/				
*prasl.	<u>a</u>	<u>u</u>	<u>ā</u>	s	n	u#
		/				
ruski	o	a	s	n	Ø#	Slika 6

Dakle ***anā**’, ***sunu** (usp. Klotz 2017: 59, 208)

II. SLAVENSKA PRADOMOVINA

Na pitanje gdje se nalazila slavenska **pradomovina** – to jest ono područje na kojem se slavenski jezik razvio iz praindoeuropskoga –, njemački je indoeuropeist Jürgen **Udolph** dao dobro obrazložen odgovor. On je ustanovio da na sjevernim obroncima Karpata između Tatre i Bukovine, dakle na području kasnije austrijske Galicije, nema starijega sloja imena vodā od slavenskoga. Na temelju toga on zaključuje da je Galicija od početka bila slavenska, jer samo se time može objasniti zašto u Galiciji slavenski nije preslojio stariji jezični horizont ili, drugim riječima, zašto u Galiciji **nema jezičnoga supstrata** ispod slavenskoga jezika.

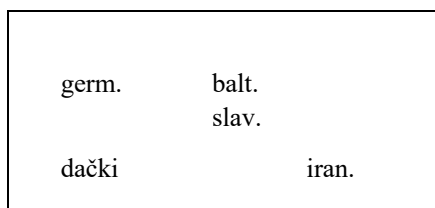
Nota bene: U pradomovini se nije govorilo praslavenskim nego **pretpraslavenskim** jezikom.

Nota bene: Praslavenski je trenutak a ne epoha u razvoju slavenske jezične porodice.

Neka upadljiva obilježja pripadaju i slavenskomu jeziku i drugim jezicima. To upućuje na to da su ta obilježja nastala **zajedničkim mijenama** svih tih jezika te da sve te jezike obuhvaćaju zajedničke izoglose, koje dakle spajaju slavenski s drugim jezicima. To onda znači da je slavenski jezik bio **u susjedstvu** onih drugih jezika u vrijeme tih mijena.

Jezične mijene, naime, znaju obuhvatiti ne samo područje jednoga jezika, nego često **prelaze njegove granice** mijenjajući i susjedne jezike. Tako je, primerice, gubitak obvezatnoga infinitiva obuhvatio i makedonski i bugarski i srpski (u navedenoj sintaktičkoj situaciji). Upravo takve zajedničke mijene povezuju slavenske jezike s **baltičkim, s germanskim, s iranskim i s dačkim** jezikom odnosno dijalektima.

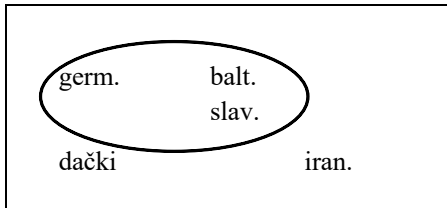
To upućuje na to da su baltički dijalekti bili sjeverni susjedi (pretpra-)slavenskih dijalekata, da je germanski jezik bio sjeverozapadni susjed, iranski jugoistočni i dački jugozapadni susjed:

Slika 7

Nota bene: Ovi su iranci bili pretci skita, iranskoga naroda koji je prije antike živio na sjevernim obalama Crnoga mora, dakle u susjedstvu slavena.

Unijet ću samo jednu izoglosu:

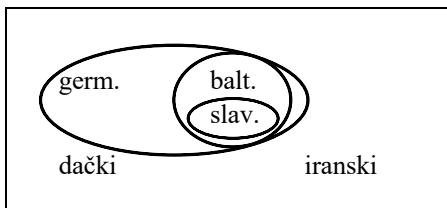
Slika 8

U slavenskome, baltičkome i germanskome praindoeuropski b^h u nastavcima dativa i instrumentalnala množine prešlo je u m : Dat. mn.

stbug. *vľbkomъ*, lit. *vilkáms*, got. *vulfam*, stvnj. *wolfum*; vs.
stind. *vřkebh̥yas*, avest. *vəhrkaēibiīō*, uspj. lat. *omnibus*

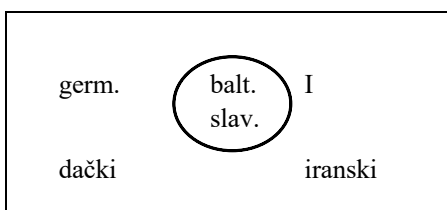
Ta geografska raspodjela indoeuropskih izoglosa i jezika-susjeda potvrđuje Udolphovu lokalizaciju slavenske pradomovine u Galiciji.

Postoji puno izoglosa (tzv. snop izoglosa) koje obuhvaćaju isključivo **baltičke i slavenske** jezike (slika 10, crta I). I još više ih obuhvaća isključivo slavenske jezike pa odvaja slavenske jezike od baltičkih (slika 11, crta II). Slika 9 pokazuje cijelu situaciju poslije svih mijena koje su stvorile navedene izoglose:

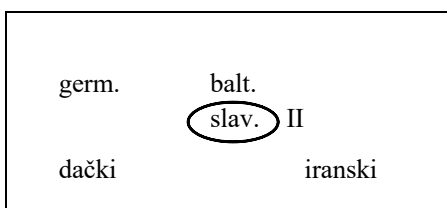
Slika 9

Sada je ovo važno: Ako je najstarija izoglosa poput crte I ...:

Slika 10

... starija od najstarije izoglose poput crte II ...:

Slika 11

... onda je nekoć postojalo vrijeme u kojem su baltički jezici i slavenski jezici bili samo jedan te isti jezik, odvojen od germanskoga, iranskoga, dačkoga i ostalih indoeuropskih jezika; to znači da je postojao **balto-slavenski međuprajezik** (naime između praindоеuropskoga i praslavenskoga). Ako nije, nego ako je najstarija izoglosa poput crte II starija od najstarije izoglose poput crte I, onda nikad nije postojalo vrijeme u kojem su baltički jezici i slavenski jezici bili samo jedan te isti jezik, odvojen od germanskoga, iranskoga, dačkoga i ostalih indoeuropskih jezika, a to bi značilo da balto-slavenski međuprajezik = **prabalto-slavenski** nikad nije postojao. Budući da nije poznato je li najstarija izoglosa poput crte II starija ili mlađa od najstarije izoglose poput crte I, takozvani „**baltoslavenski problem**” nerješiv je.

Ne pokazuju samo zajedničke mijene to s kojim je jezicima slavenski bio u dodiru, i stoga najvjerojatnije u susjedstvu, nego i stare **posuđenice**, jer je posuđivanje moguće samo ako postoji kontakt. A taj je tada bio moguć samo dodirom prostorno susjednih naroda ili trgovinom ili u tijeku vojnih pohoda. U potrazi za slavenskom pradomovinom možemo se, dakle, osloniti i na posuđenice. O njima će kasnije biti riječ.

III. PRASLAVENSKI, OPĆESLAVENSKI, JUŽNOSLAVENSKI, HRVATSKI I „SRPSKOHRVATSKI”

Vidi Holzer 2011b: 1-11.

IV. UVODNE RIJEČI O RAZVOJU LEKSIKA HRVATSKOGA JEZIKA

Hrvatstvo ima više korijena, a među inima vuče jedan iz slavenske **pradomovine** i jedan iz **današnje domovine**. Hrvati su Slaveni, ali nisu isključivo Slaveni. Onoliko koliko su Hrvati Slaveni, njihovi su korijeni u slavenskoj pradomovini iza Karpata, a onoliko koliko su Hrvati potomci starosjedilaca u današnjoj domovini — a to također bez dvojbe jesu, njihovi su drugi korijeni u povijesti i prapovijesti današnjih hrvatskih zemalja.

No bez obzira na to koliko **hrvatstvo** ima ravnopravnih korijena, njegov **jezik** ima samo jedan korijen: slavenski.

Istina, hrvatski jezik pun je romanizama, germanizama itd., ali to nisu **korijeni** nego **primjese**. Romanizmi (poput *račun* ili *orada*) ne čine hrvatski jezik romanskim, on ostaje slavenski, dakle to što je bio i prije nego što su romanizmi ušli u hrvatski jezik. I germanizmi ne čine hrvatski jezik njemačkim.

To se lijepo može pokazati na primjeru ove rečenice: **Bedinerica klofa tepihe v lihhofu** ‘sluškinja isprašuje tepihe u svjetlarniku’: **Nastavci** se skoro nikad ne preuzimaju od drugih jezika, dakle svaka rečenica pripada onomu jeziku kojemu pripadaju nastavci u njoj, a ti su nastavci ovdje svi hrvatskoga podrijetla. Navedena je rečenica, dakle, hrvatska (konkretnije: kajkavska) rečenica a ne njemačka, bez obzira na to što je osim prijedloga *v* svaka riječ njemačkoga podrijetla.

Jezik se mijenja na svim razinama: u glasovlju, morfologiji, leksiku i sintaksi. **Glasovni razvoj hrvatskoga jezika** obradio sam u svojoj knjizi koja nosi upravo taj naslov (Holzer 2011b). Međutim, mi ćemo se ovdje pretežno baviti razvojem hrvatskoga **leksika**, jer on najviše i najzornije zrcali povijest hrvatske **kulture**.

Razvoj hrvatskoga leksika naime povijest je **preuzimanja** riječi iz drugih jezika – pored gubitka riječi (svaka generacija zaboravlja riječi), umjetnoga kovanja novih riječi i dr. A preuzimanje riječi pretpostavlja kulturni kontakt s drugim narodima. Tako je naše bavljenje poviješću preuzimanja riječi u hrvatski jezik ujedno i bavljenje **poviješću kulturnih kontakata** Hrvata odnosno njihovih predaka s drugim narodima.

Slojevitost hrvatske kulture odražuje se u slojevitosti hrvatskoga leksika. Leksik svakoga jezika sastoji se od više slojeva. Jedan je sloj **naslijeđen**, a svi su drugi preuzeti iz drugih jezika, dakle primjese su, a za njih se kaže da su **posuđeni**.

Pojam **posuđenica** temelji se na neprikladnoj metafori. Ako ja posuđujem, recimo, knjigu u knjižnici, kao prvo, moram ju vratiti i, kao drugo, dok ju ja imam, nema je u knjižnici. Nijedno ne vrijedi za takozvane posuđenice. Bolje bi bio izraz poput leksička **preslika** ili kopija: njezin original ostaje u izvornom jeziku, a preslika se ne vraća, nego ostaje u jeziku koji je kopirao dotičnu riječ. Ali nije dobro promijeniti već davno ustaljenu terminologiju tako da ćemo i mi ostati kod izraza *posuđenica*.

Sve riječi koje su preuzete **u određeno vrijeme pod istim povijesnim uvjetima od jednoga te istoga jezika** pripadaju jednomu te istom **sloju** posuđenica; preuzete su od **susjeda** jezika-primatelja ili od **starosjedilaca** na području na koje se jezik-primatelj proširio. Uz to još postoji sloj naslijeđenih riječi (kratki nacrt na ovu temu daje Katičić 1999b: 35-44 u radu „Drugi jezici u povijesti hrvatskoga”). Naslijeđene hrvatske riječi jesu one koje potječu od predaka hrvatskoga jezika, a to su praslavenski i njegov predak, praindoeuropski. Predak je onaj jezik iz kojega potječu gramatični nastavci i oni leksemi koji se glede na glasovne zakone ponašaju kao ti nastavci.

Budući da svaki leksički sloj predstavlja neki jezik: ili jezik-predak, ako je riječ o naslijeđenom sloju, ili jezik-davatelj, ako se radi o posuđenom sloju, a svaki se jezik sastoji sa

svoje strane od više slojeva, onda se **i svaki sloj sastoji od više slojeva**, od njemu podređenih slojeva.

Primjerice, dalmatoromanski sloj u hrvatskom jeziku uključuje dalmatoromanske riječi koje su u dalmatoromanskome naslijeđene iz latinskoga: lat. **aurāta** > hrv. **òvrata** i lat. **sēpia** > hrv. **šipa**, dva pomorska termina. Međutim, lat. *aurāta* predstavlja naslijeđeni sloj u latinskome, a lat. *sēpia* potječe kao posuđenica iz grčkoga jezika (grč. **σηπία**). Dakle, dalmatoromanski je sloj u hrvatskome sam već višeslojan, on posreduje hrvatskomu jeziku npr. i grčke riječi. Grčki se sloj sastoji na isti način od više slojeva. (To bi se moglo prikazati decimalnim etiketiranjem riječi, u kojem svakom jeziku pripada jedan broj a brojevi se nizaju prema njihovoj descendenciji.).

Naslijeđeni se sloj, dakle, također sastoji od više slojeva: od naslijeđenoga i od ranije posuđenih. Zato se na pitanje o tome koje riječi pripadaju naslijeđenomu sloju može odgovoriti uvijek samo **uvjetno**, naime samo s obzirom na određenu etapu stapanja slojeva odnosno na određen horizont povijesti dotičnoga jezika. U svakom horizontu postoji jedan sloj koji je naslijeđen, ali u prethodnom horizontu samo se jedan dio toga naslijeđenoga sloja može smatrati naslijeđenim, a svi su drugi dijelovi posuđeni. I tako dalje: što dublje idemo u prošlost, to je udio naslijeđenih riječi manji a posuđenih veći. (Usp. Holzer 1996: 56-57 § 2.2.10.)

Hrv. *kralj* jest, a *knez* nije posuđenica ako gledamo unatrag samo do praslavenskoga horizonta. Ako gledamo dalje u prošlost do praindoeuropskoga horizonta, i jedna i druga riječ jesu posuđenice.

Posuđivanje je tuđih riječi često posljedica toga što se **u dodiru s drugom civilizacijom** ili kulturom pokaže potreba da se govori o novim predmetima za koje u vlastitom jeziku do tada nije bilo prikladnih izraza. U takvu je slučaju poželjno da se što točnije odrede, što oštrije ograniče i što kompaktnije **kategoriziraju ti predmeti** od čijih se naziva određen sloj rječnika sastoji. Na takav se način stječe oštra slika o **kulturnopovijesnoj pozadini** dotičnih posuđivanja. Za neke posuđene slojeve u hrvatskom leksiku to je lakše, a za druge teže. U nastavku ću pokušati odrediti neke važnije starije posuđene leksičke slojeve u hrvatskome jeziku.

Zanemarit ću ovdje mlađe slojeve, koje je hrvatski jezik u sebe primao tek nakon velike seobe na kraju srednjega vijeka i na početku novoga. Ne ćemo se, dakle, baviti novijim mađarskim posuđenicama (no v. Popović 1960: 602-604), niti osmansko-turskima (no v. Popović 1960: 609 i sl.), niti albanskima (no v. Popović 1960: 601), niti novijim talijanskima (no v. Popović 1960: 593), niti novijim njemačkima (no v. Popović 1960: 606-608), niti engleskima i drugim novijim posuđenicama, nego tek starijim mletačkima, starijim njemačkima

itd., za koje se može pretpostaviti da su ušle u hrvatski jezik dok se on još može zvati **staro-hrvatskim**.

Posuđivanja se dijele na one starije, koje su ušle u slavenski dok je taj još bio ograničen na **pradomovinu** slavenskog jezika i kulture, i na one mlađe, koje su ušle u slavenski **tijekom ili nakon ekspanzije** slavenstva preko granica pradomovine. (O starijim kontaktima v. Uzu 56.)

U pradomovini se nije još govorilo praslavenskim jezikom, nego **pretpraslavenskim** dijalektima. Jezici iz kojih je pretpraslavenski posudio riječi su hipotetički temematski, zatim iranski, grčki, neki predgotski germanski jezik te gotski.

U svim tim slojevima posuđenica odražuju se dakle jezici i narodi s kojima su slavenski pretci Hrvata živjeli u kontaktu **dok su još boravili u pradomovini**.

Nema razloga misliti da su se Slaveni već u pradomovini osjećali kao poseban narod. Pradomovina je samo isječak u etnološkom i jezičnom kontinuumu između susjednih naroda i jezika. Etnička samosvijest Slavena razvila se tek kasnije.

U ranom 6. stoljeću Slaveni su se proširili iz pradomovine prema jugu sve do lijeve obale donjega Dunava, znači, slavensko područje uključivalo je uz pradomovinu i Vlašku, tako da je imalo oblik srpa koji se protezao duž vanjskih obronaka Karpata.

Slijedili su redoviti **pljačkaški pohodi** preko Dunava na teritorij Rimskoga Carstva. Oni su morali u sudionika tih pohoda stvoriti svijest da žive na isti način i da imaju isti stav prema životu. Ta je svijest skupa s jezikom kojim su svi vladali, slavenskim jezikom, bila temelj za nastanak slavenskoga naroda. To je slavenska **etnogeneza**.

Slavenska etnogeneza može se promatrati i iz drugoga gledišta. Neki suvremeni istraživači gledaju na etnicitet kao na **umjetnu tvorevinu** („artefakt”) što ga je netko stvorio kako bi okupio ljudsku zajednicu u neku svrhu, na primjer u svrhu ratovanja. Izmišljanje nekoga etničkog identiteta ide pod ruku s izmišljanjem odgovarajuće tradicije. Usp. Curta 2001: „The **Making** of the Slavs”.

Radoslav je Katičić u drugom, no analognom kontekstu — naime, govoreći o podrijetlu Hrvata — upozorio na sljedeće (citiram doslovno): „[...] kad je u ranom srednjem vijeku rodovski ustroj još bio legitimacija vlasti, zajedničko podrijetlo rodovski ustrojene zajednice, kako se danas može i dokazati, velikim dijelom nije bilo zbiljsko. Uspostavljalo se kao fikcija, kao mit potreban da bi se veća skupina što je prelazila istinske rođačke okvire mogla

konstituirati u zajedništvo vlasti i političke sudbine. [...] A pokazuje se, vrlo jasno baš i u novijem vremenu, da se zapravo i ne radi o podrijetlu nego o tome tko se poistovjećuje s kojom tradicijom.” (Katičić 1999c.)

To pak vrijedi i za etnogenezu Slavena. Zajedničko podrijetlo kao fikcija i kao mit: Ako se stvari tako gledaju, **etnogeneza** — bilo Hrvata, bilo Slavena — zapravo je **kulturno dostignuće**, jer su ju stvorili ljudi.

Radoslav Katičić uspoređuje mehanizam postanja slavenskoga etniciteta s mehanizmom postanja franačkoga, vidi Katičić 1998: 130-131.

Tek od 6. stoljeća imamo konkretnije i ozbiljne vijesti o Slavenima:

Oko sredine 6. stoljeća **Prokopije** Cezarejski („Gotski ratovi”) III 14, ed. Veh 1978: 526-531) razlikuje Σκλαβηνοί τε καὶ Ἄνται (ed. Veh 1978: 526) ali dodaje da su oba naroda prije zvali Σπόρους (ak.) i da oba govore istim barbarskim jezikom, tako da se Ἄνται obično ubrajaju među Slavene, iako je njihovo **ime iranskoga** podrijetla. Ono znači otprilike ‘oni na rubu’.

S obzirom na slavenske Ruse, koji imaju nordijsko ime, i na slavenske Bugare, koji imaju altajski etnonim, pa na slavenske Hrvate, čije je ime s nekom vjerojatnosti također iranskoga podrijetla, nije nikakva iznimka ako su slavenski Anti primali etnonim neslavenskoga podrijetla, i to iranskoga kao i Hrvati.

Gotski povjesničar **Jordan** koji je pisao u isto vrijeme kada i Prokopije zna za tri naroda iz jednoga korijena: *nam hi [...] ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi Antes Sclaueni.*

Usp. Katičić 1998 od str. 129 nadalje.

U 6. se stoljeću već pojavljuju zapisi **osobnih imena** individualnih Slavena i Anta. Ta su imena doduše dijelom neslavenskoga podrijetla. Da se radi o Slavenima ili Antima saznaje se međutim iz samih vrela koja to izričito navode.

Germanskoga (možda gotskoga ili gepidskoga) podrijetla je **Χιλβούδιος** [...] Ἄντης τὸ γένος (Prokopije III 14, ed. Veh 1978: 526), ime jednoga Anta (usp. starovisokonjemački *Hilibodo* ‘Schlachtenbote’, got. **Hil(i)būdeis*).

Ostala ovdje navedena tri imena **slavenska** su:

Agathias iz Myrine (ca. 530 - ca. 582) spominje Slavena **Σουαρούνας** τις ὄνομα, Σκλάβος ἀνήρ = pretpraslavenski **S̥ubarunā* «*S̥borъna*», usp. UzU 59, 115.

Menandros Protektor (2. polovina 6. st.) spominje Anta **Κελαγάστου** (gen.) = pretpraslavenski **čelagasti* «*čelogostъ*» ‘Gast an der Heeresspitze’ (usp. UzU 204-205, Holzer 2018c: 174-176).

Teofilakt Simokāt (Theophylaktos Simokattes) spominje Slavena **Πειράγαστος** = pretpraslavenski **pej ragasti* «*pirogostъ*» ‘Gast beim Trinkgelage’ (usp. UzU 204, Holzer 2018c: 173-174).

Imena Χιλβούδιος, **čelagasti* i **pej ragasti* oblikovana su po uzoru na **dvočlana indoeurovska osobna imena**, a to ih ujedno čini svjedočanstvima slavenske povijesti književnosti, razumije se, **usmene književnosti, i pjesničkoga jezika**. Vidi Holzer 2018c.

Opet citiram Radoslava Katičića: „Starinska, dvodijelna [...] osobna imena [...] zapravo su ulomci junačkih pjesama što su kao okamine tako došli i do nas. To su uzorci pjesničkoga jezika kakav se javljao u epskoj predaji. Bitna se teškoća tu javlja od toga što se ta imena ne mogu izravno razumjeti, pa se istraživač oslanja jedino na etimološka tumačenja, više ili manje sigurna. [...] Takva složena, dvodijelna, indoeurovska osobna imena ostatak su i odsjaj najstarijih junačkih pjesama u kojima su se slavili vođe ratničkih družina. Središnja je njihova predodžba bila slava. [...] Epiteti iz njih došli su u neprekinutoj predaji u staru grčku antroponimiju i u njoj su vrlo brojni. Javljaju se i u vedskoj poeziji, kao epiteti i kao osobna imena, a susreću se i u iranskoj Avesti. U tim složenim pridjevima zadržale su se kao u koncentratu pjesničke formule najstarije indoeurovske junačke poezije. Ta je predaja očuvana i u starim keltskim i germanskim imenima, pa tako postaje očito da se pri tome radi o indoeurovskoj jezičnoj i pjesničkoj baštini [...]. Ista se predaja pjesničkoga izraza indoeurovske junačke poezije susreće se i u slavenskim osobnim imenima.“ (Katičić 1998: 37-38 = 1999a: 27-28. Usp. Schramm 1978.)

Iako je Katičić napisao ove rečenice u svezi s **liburnskim** osobnim imenima metalnoga doba u današnjoj Hrvatskoj, one ne gube na istinitosti ako ih samovoljno primijenimo na spomenute antroponime Χιλβούδιος, Κελαγάστου i Πειράγαστος. Drugoga tipa je ime Σουαρούνας.

Čini se da je posrijedi junačka epika koju je njeovala slavenska ratnička elita 6. stoljeća — **herojskoga stoljeća slavenstva**, kako bih ga volio nazvati. Jer je način života Slavena 6. stoljeća točno odgovarao onomu koji je pretpostavka za pojavu junačke epike.

Hvalisavi govor Slavena Daurita i njegovih ljudi lijepo odražuje herojski ugođaj što je vladao u ovoj sredini. Gore navedeni pisac Menandros Protektor citira na grčkom jeziku govor kojim su navodno Slaven Daurit i drugi vođe oko njega u drugoj polovici 6. stoljeća odgovorili na zahtjev Avara da im se podvrgnu. Slaveni su samouvjereni odgovorili ovako:

„Zar se rodio među ljudima i grije se zrakama sunca takav koji bi sebi podvrgnuo našu moć? Ta mi smo naviknuti vladati tuđim a ne da drugi vladaju našim. I u to smo sigurni dok postoje ratovi i mačevi.” Grčki original v. UzU 32.

Teško je odgovoriti na pitanje je li taj **najstariji primjer slavenske retorike** autentičan ili ga je Menandros Protektor izmislio, preradio ili obogatio nekim toposima. Ali hvalisavi govori kao vrsta usmenoga teksta svakako su mogli biti uobičajeni kod Slavena 6. stoljeća.

Vidi o tome Holzer 2018c: 157-158 bilj. 2.

Već je bilo riječi o tome kako se slavenski **etnicitet** stvorio u 6. st. na donjem Dunavu. U takvoj brznoj etnogenezi, u stvaranju etničke svijesti nekoga kolektiva, važnu ulogu igraju namjerno stvorene etničke tradicije, i u takvu stvaranju važnu ulogu igraju junačka epika — i hvalisavi govori poput Dauritova!

Na temelju poznatih osobnih imena Slavena i Anta stječe se dojam da su u slavenskoj etnogenezi na donjem Dunavu pored slavenskih tradicija sudjelovale i germanske, iranske i možda čak altajske. A cijela slika upućuje na to da je slavenstvo u 6. stoljeću bilo **višejezično**, jer je tada kao i kasnije bilo moguće preuzimanjem slavenskoga jezika i kulture postati Slavenom.

U ovom višejezičnom društvu slavenski jezik imao je doduše privilegij da je bio **lingua franca** kojom su govorili i oni čiji je privatan jezik bio neki drugi (primjerice gepidski ili kasni vulgarnolatinski), ovisno o precima i tradiciji dotičnoga pojedinca.

Mnogo svjetla na sve to baca primjer onoga **Gepida** koji je nekoć bio kršćanin, ali je živio godine 594. kod Slavena, govorio slavenski i pjevao avarske pjesme. O tome nas obavještava Teofilakt Simokat, i već je bečki povjesničar Walter Pohl upozorio na ovaj primjer etnogenetičkoga i društvenoga procesa koji je valjda reprezentativan za ono vrijeme na onim prostorima. Taj Gepid, germanskoga i kršćanskoga podrijetla, koji je njegovao i avarsku usmenu predaju umalo je postao Slavenom. Praslavenskim jezikom već je ovladao.

Ulogu *linguae francae* slavenski je jezik nastavio igrati poslije pod Avarima, koji su mu nehotice pomogli da se proširi golemim dijelom Europe.

Vidi sada: Willem Vermeer, Dabragezas and friends: a celebratory note on 6th-century Slavic. The note, which is an informal contribution to the celebratory website for Andrej Zaliznjak (<http://inslav.ru/zaliznjak80/list.html>), discusses the six Slavic personal names contained in the fragments of the sixth-century Byzantine historians Agathias and Menander. The names allow us to catch a glimpse of a stage in the evolution of Slavic that was later than the monophthongization of

diphthongs, but earlier than the second palatalization and the final normalization of the msc o-stem Nsg. They suggest a date shortly before the middle of the sixth century as a terminus post quem for these developments, corroborating other evidence for the chronology of these developments.

Dauritova politika zadržavanja slavenske samostalnosti prema Avarima nije naime imala dugotrajna uspjeha. Ti su ratnički konjanici iz euroazijskih stepa u kasnom 6. stoljeću podvrgli Slavene svojoj vlasti. Slaveni su morali sudjelovati u avarskim osvajačkim pohodima. Ponekad su sami ratovali po nalogu Avara ili barem u suglasnosti s njima. Sve u svemu, Avari su koordinirali Slavene u svrhu svoje osvajačke politike, a to nije bilo u korist pojedinačnih Slavena, ali je bilo u korist slavenstva kao cjeline, jer slavenstvo zahvaljuje svoju golemu ekspanziju upravo avarskoj vladavini. **P r o š i r i l o s e i z p r a d o m o - v i n e i d o n j e g a P o d n a v l j a** do crte koja se proteže otprilike od uvale kod Kiela u Baltičkom moru do uvale kod Trsta u Jadranu, točnije do Labe i Saale, do izvora rijeka Aniže, Mure, Isel (lijevoga pritoka Drave) i Save.

Slaveni su se dugo sjećali te etape svojega širenja. Staroruska „Nestorova” kronika doslovno pripovijeda sljedeće: „Prije mnogo vremena Slaveni su zaposjeli obale Dunava gdje je danas Ugarska zemlja i Bugarska. I dijelovi tih Slavena razidoše se po zemlji i nazvaše se svojim imenima, prema mjestu gdje su se naselili; tako se oni koji su se naselili na rijeci Moravi prozvaše »Morava«, drugi se nazvaše Česima, a ti isti Slaveni Bijelim Hrvatima ...” (Matasović 2008: 44).

Kada su „ti isti Slaveni” stigli do danas hrvatskih zemalja, kaže odlomak pisma koje je u lipnju 600. godine poslao papa **Grgur Veliki** solinskomu biskupu Maksimu (Solin, lat. Salona, bio je *metropola Dalmatiae*; vidi Katičić 1980: 28). U tom pismu papa piše:

Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet affligor vehementer et nocturbor; affligor in his, quae iam in vobis patior, conturbor quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt. (V. Holzer 2011b: 1 fn. 3, UzU 26.)

„A zbog naroda Slavena, koji vas jako ugrožava, žestoko sam razjađen i uzbunjen; razjađen sam onim što već u vama trpim, a uzbunjen sam jer su preko Istre kao prilaza već počeli ulaziti u Italiju.” (Katičić 1998: 115 bilj. 387). Ovo se za kroatistiku krajnje važno papino pismo može smatrati **osnivačkom poveljom slavenske Hrvatske**.

Avarska vladavina nad Slavenima slavenski se zvala *nared* u smislu „koordinacija”. Ta je riječ potvrđena u staroruskom izgovoru kao **narjadъ**. Nestorova kronika se služi upravo njome navodeći što su rekli Slaveni kada su zamolili Varege da njima vladaju; rekli su namime: *zemlja naša velika i obilna, a narjada v nei nětъ; da poiděte knjažitъ i voloděti nami*.

Ako je ta riječ već postojala u praslavenskome, što nije nevjerojatno, onda se tada, oko godine 600., izgovarala ***nārin`du** «*narędъ*» (vidi UzU 29-34). U vladavinama avarskoga tipa takav je „nared” bio standard u organizaciji države, prije svega u vojničkoj organizaciji.

Potvrđen je i kod drugih konjaničkih naroda koji su drugima nametnuli svoju vladavinu. (Vidi točnije loc. cit.)

Nestorova kronika čak u detalje objašnjava što to znači da Slaveni prije nisu imali *narjada*: Kaže da nije bilo u njih pravde — **ne bě v nixъ pravdy** —, da je ustao rod protiv roda — **vъsta rodъ na rodъ** —, da je vladalo neprijateljstvo — **usobicě** — među njima i da su međusobno ratovali.

Kako je izgledalo kada Slaveni nisu imali nareda, također je opisano u tzv. **Strategikonu**, vrelu napisanome oko godine 600. na grčkom jeziku: „Bez vladavine su i mrze se međusobno”; „svi kuju planove jedni protiv drugih”; nema kod njih „monarhije”, nego nekoliko zavađenih kraljeva. Jednom rečenicom: *narjada nětъ*.

Nared su uspostavili i **(Proto-)Hrvati** i **(Proto-)Bugari** nad Slavenima u dotičnim zemljama. Najraniji poznati nared kojemu su bili podvrgnuti Slaveni bila je **Ermanarichova** vladavina: *suisque parēre legibus fecit* (Jordanes, Get. 116, vidi Svod I 110).

Pljačkaškim pohodima koje su Slaveni izvršili po nalogu Avara i pod njihovom koordinacijom (naredom), definiran je geografski prostor slavenske ekspanzije prema zapadu. Zapadna se granica područja na kojim se govorilo praslavenskim jezikom, dakle oko g. 600. poslije Krista, poklapala manje-više sa zapadnom granicom tadašnje avarske vladavine. Ta velika ekspanzija slavenstva dovela je potkraj 6. stoljeća do **slaviziranja** cijeloga balkanskoga poluotoka te istočne Europe sve do unutrašnjosti onih prostora na kojima se danas govori njemački.

Poslije raspada Avarskoga Carstva (Avarskoga Kaganata) oko godine **796.** područje gdje se je govorio slavenski skoro se je točno poklapalo s područjem kojim su prije vladali Avari. Avarsko Carstvo služilo je kao kalup u koji se ulio slavenski jezik, a kada je slavenski jezik, koji je tada bio praslavenski, očvrstnuo i kalup se razbio, ostao je slavenski u geografskom obliku avarskoga kalupa. (Vidi Walter Pohl, Radoslav Katičić.)

Međutim, „**velika ekspanzija**” slavenstva **ne smije se shvatiti isključivo kao seoba naroda**. Slavenstvo se širilo i tako što su Neslaveni naučili slavenski jezik, koji je tada bio praslavenski jezik. Naučili su ga jer je praslavenski prema jednoj prilično vjerojatnoj hipotezi bio **lingua franca** u Avarskom Carstvu. U Avarskom Carstvu skoro je svatko znao (pra)slavenski, bez obzira na to je li to bio njegov materinski jezik ili nije. (Vidi Omeljan Pritsak, Horace G. Lunt.) Poučan je primjer onoga već spomenutoga Gepida.

Činjenica da **Poljaci** više sliče **Nijemcima** nego Bugarima, Bugari više Grcima nego Slovencima, Slovenci više Austrijancima nego Rusima itd. upućuje na zaključak da su Slaveni većim dijelom potomci starosjedilaca u dotičnim zemljama nego preseljeno stanovništvo slavenske pradomovine, a da su ti starosjedioci jednostavno naučili slavenski jezik i običaje. Na tu je okolnost upozorila američka lingvistkinja **Joanna Nichols**.

Međutim, posljedice i jednoga i drugoga, naime i ekspanzije pučanstva pravom seobom i neovisne ekspanzije jezika bile su **miješanje** pradomovinskih, pretpraslavenskih dijalekata i brisanje razlika između njih, a time nastanak jedinstvenoga slavenskog jezika. Posve je na mjestu nazvati taj jedinstveni slavenski jezik, koji se govorio oko godine 600. poslije Krista, **praslavenskim**, s obzirom na to da svi slavenski dijalekti i jezici potječu od njega.

Taj se praslavenski jezik govorio — sam ili pored jezika starosjedilaca — svugdje kamo se širio u svezi s avarskim ratnim pothvatima. To jest manje ili više svugdje gdje se danas govori neki slavenski jezik (naravno osim Sibira itd.) uključujući i one praznine gdje je slavenski u međuvremenu izumro, a to su istočna Njemačka, istočna Austrija, Mađarska, Rumunjska, Albanija, ali i Grčka.

Praslavenski se jezik nije dugo govorio. Skoro odmah nakon njegova nastanka raspao se u pojedinačne dijalekte, tako da nije više bio jedinstven. Praslavenski se ovdje razumije kao jezik naraštaja Slavena koji je živio oko 600. godine i o kojima piše papa Grgur Veliki. Praslavenski je bio, dakle, **konkretan jezični sustav**, a ne neko duže razdoblje u razvoju slavenskoga koje bi obuhvaćalo niz jezičnih sustava u vremenskome slijedu.

Da je praslavenski bio **jedinstven**, razvidno je iz **posuđenica**: riječi i imena koje su drugi narodi preuzeli od Slavena odmah nakon godine 600. svugdje imaju isti glasovni oblik. Sve danas vidljive razlike između slavenskih jezika i dijalekata nastale su tek nakon velike ekspanzije slavenstva.

Od praslavenskoga jezika potječu **svi nama poznati slavenski jezici i dijalekti**. Oni su se razvili iz praslavenskoga jezičnim mijenama **na licu mjesta**: hrvatski u Hrvatskoj, slovenski u Sloveniji, poljski u Poljskoj itd.

Treba odustati od izjednačavanja praslavenskoga sa slavenskim u pradomovini. Slavenski u **pradomovini** valjalo bi zvati «**pretpraslavenski**».

O svemu tome vidi točnije UzU 21-48.

Dakle, najstariji slavenski jezik kojim se govorilo u Hrvatskoj i time najstariji hrvatski jezik, bio je **praslavenski** kakvim se tada govorilo u čitavom slavenskom svijetu.

Ako je slavenski oko 600. godine čitav bio jedinstven, onda je to bio *a fortiori* i **unutar granica današnje Hrvatske**. Stoga oko 600. godine, dakle u vrijeme doseljavanja Slavena u Hrvatsku, još nisu postojali **hrvatski dijalekti**, već su nastali tek tijekom sljedećih stoljeća.

Metoda rekonstrukcije praslavenskoga jezika: Postupak oduzimanja

Postoje grčki toponim Βάλτουκα i austrijski hidronim **Palten**. U povelji iz godine 977. umjesto *Palten* piše još *Palta*. I grčko i austrijsko ime potječu od slavenskih supstrata u dotičnim zemljama i odgovaraju hrvatskoj

riječi **blato**. Tu se očituje da je slavenska riječ *blato* u ranom srednjem vijeku glasila *balta*, i to i u Grčkoj i u Austriji. Usp. i naziv za Blatno jezero u Mađarskoj preuzet iz slavenskoga: mađ. *Balaton*.

Da je ovako glasila i u Hrvatskoj, pokazuje **obratna posuđenica**, naime romanski toponim **Albona**, koji su Hrvati preuzeli i koji u njihovu jeziku glasi danas **Labin**. Tu se vidi da su Hrvati prvotni slijed glasova *al* pretvorili u *la*. **Znači, umjesto blato govorili su *balta**.

To je s jedne strane već mala proba načela kako se rekonstruiraju praslavenske riječi, a s druge strane pokazuje da je praslavenski jezik bio **svugdje isti**, bez obzira na to gdje se govorio. Oko godine 600. jezik Hrvata bio je isti kao jezik svih ostalih Slavena.

Ali to nije sve. Ako se tom metodom rekonstruiraju praslavenske riječi, one pokazuju veliku sličnost s odgovarajućim **baltičkim** riječima. S obzirom na promjenu slijeda *al* u *la* treba rekonstruirati praslavenski oblik hrvatske riječi *glava*, to jest čakavska riječ *glavà*, kao **gal'wā*. A to se u slijedu *al* podudara s **litavskom** riječi **galvā** koja ima isto značenje. Ovo potvrđuje da je naša rekonstrukcija praslavenske riječi ispravna, jer se podudara s poznatom riječi susjednoga indoeuropskoga jezika što jedva može biti puki slučaj.

Podsjećam na to da praslavenske riječi i oblike ne pišem kao što je do sada bilo **uobičajeno** u povijesnim gramatikama i etimološkim rječnicima slavenskih jezika, već onako kako su najvjerojatnije doista glasile (prema UzU).

Postupak oduzimanja kojim se mogu rekonstruirati pravi praslavenski glasovi (v. UzU 49-50): Oduzimamo, na primjer, mijenu *al* > *la* kako bismo dobili stanje oko g. 600., znači, praslavensko stanje. Oduzeti treba još mijenu *a* > *o*, što pokazuju posuđenice poput lat. *palātia* > rom. *... > hrv. *pòlača*, lat. *lapidea* > rom. *... > hrv. *lòpiža*, lat. *Tragurium* > rom. **Tragūr'u* > prasl. **Tragūrju* > hrv. *Trògīr*. Te posuđenice, a osobito *Trògīr* kao toponim, osim toga pokazuju da je do mijene *a* > *o* došlo tek nakon uspostave slavensko-romanskoga jezičnog dodira u Dalmaciji, odnosno tek nakon dolaska Slavena u tada još romansku Dalmaciju, dakle, nakon otprilike 600. godine i tek **u poslijepraslavenskome** jer da je do nje došlo ranije, te ju posuđenice ne bi više prošle. To znači da su Slaveni stigavši na jadransku obalu oko 600. godine, na mjestu kasnijega *o* još uvijek govorili *a* pa kao praslavenske likove hrvatskih riječi poput **nōć**, **ōko** i **ōs** valja rekonstruirati ***nakti**, ***aka** i ***asi**.

Isto slijedi iz posuđenica lat. *Massarum* > hrv. *Mòsor*, *Salōna* > *Sòlīn*, *Basante[m]* > *Bòsut*, *aurāta* > *òvrata* kao i mnogo drugih.

Isto slijedi iz **obratnih** posuđenica kao grč. *καρούτα* 'korito', alb. *karrutë* 'čamac' < prasl. **karū'ta* (v. Holzer 1995: 70 za dalje primjere).

Općenito vrijedi da je slavenska glasovna mijena poslijepraslavenska onda kada je provedena i u riječima i imenima posuđenima iz jezika s kojima je slavenski došao u dodir tek oko 600. godine ili kasnije. Takvu glasovnu mijenu valja **oduzeti**, u smislu matematičkoga postupka oduzimanja, od hrvatskoga lika ako se hoće rekonstruirati odgovarajući praslavenski lik.

V. SLOJEVI POSUĐENICA U HRVATSKOM JEZIKU

Najprije ću navesti leksičke slojeve koji su bili prisutni već u praslavenskome jeziku, dakle takve riječi koje su se posudile već u prepraslavensko doba. Sve su takve riječi, razumije se, praslavenske.

Temematske riječi

Ovo je umjetno ime jednoga hipotetičnoga jezika (temematski, kratica: tm.). Ovaj bi jezik bio član indoeuropske porodice i izumro skoro bez traga osim onoga koji se očrtava u slavenskom — i baltičkom leksiku. Hipoteza da je ovaj jezik postojao temelji se na jeziko-

slovnim argumentima, među inima na glasovnim zakonima praie. *p, t, k̄, k* > tm. *b, d, ġ, g* i praie. *b^h, d^h, ġ^h, g^h* > tm. *p, t, k̄, k*. Treba još dodati slavensku satemizaciju *k̄ > s* i *ġ > z*. Vidi Holzer 1989, Holzer 2018d. Kako izgleda (vidi navedena djela), iz ovoga su jezika Slaveni u pradomovini preuzeli preko 40 riječi koje pripadaju nekim jasno ograničenim kategorijama, na primjer ratarstvu i stočarstvu:

RATARSTVO:

Hrv. **brázda** ‘Furche’: praie. **por̄k-teh₂* ‘die Gefurchte’ (usp. njem. *Furche*, lat. *porca*) > tm. **bor̄gdeh₂* > prasl. **barzdā*. Vidi Holzer 1989: 51-54.

Hrv. **pròso** ‘Hirse, milium’: praie. **b^hrsq-* (usp. lat. *far*) > tm. **proso* > prasl. **prasa* ‘Rispenhirse’. Vidi Holzer 1989: 54-56.

Hrv. **bâr** ‘Hirse, panicum’: praie. **puhro-* (usp. grč. *pyrós*, lit. *pūrai*, slavenska nasljeđenica *pyro*) > tm. **puhro-* > prasl. **buru* > **bъrb* ‘Kolbenhirse’. Vidi Holzer 1989: 56-57.

Hrv. **zôb** ‘Hafer’: praie. **kopi-* (usp. njem. *Hafer*) > tm. **ġobi* > prasl. **zabi* > **zobb*. Vidi Holzer 1989: 57-58.

Hrv. **tijêsto** ‘Teig’: praie. **d^hoiġ^h-d^ho-* (usp. njem. *Teig*) > tm. **toikto-* > prasl. **tajsta* > **têsto*. Vidi Holzer 1989: 73.

STOČARSTVO:

Hrv. **kròtiti**: praie. **ġ^hrd^ho-* ‘eingepfercht’ (usp. hrv. *ograda* ‘Zaun’) > prasl. **kratī tēj* ‘zähmen’. Vidi Holzer 1989: 76-78.

Hrv. **tèle**: praie. **d^heh₁-l-* ‘saugend’ (usp. lat. *filius*, lett. *dīle* ‘saugendes Kalb’) > prasl. **telin* ‘Kalb’. Vidi Holzer 1989: 101-102.

Iranske riječi

Na jugoistoku od slavenske pradomovine nalazila se zemlja **Skita** (od 8. st. pr. Kr.) i poslije **Sarmata** (od 2. st. pr. Kr.), dakle dvaju iranskih naroda. O njima pripovijeda Herodot (ca. 485.-425. pr. Kr.).

Iranskih posuđenica u slavenskom nema puno, a u hrvatskom još manje (o tome Meillet i Vaillant kod Matasović 2008: 47 bilj. 55).

Hrv. kajk. **topor**, čak. *toporišće* ‘držalo sjekire ili motike’, staroruski *toporъ* (naglasna paradigma b, v. Zaliznjak 2014: 519) < prasl. **taparu* «*toporъ*» ‘sjekira’ < iran. **tapara-* ‘sjekira’. Usp. Skok III 483, Holzer 2014: 1121. Vidi i Matasović 2008: 47.

Skiti i Sarmati vjerojatno nisu samo svoje riječi **iranskoga** podrijetla odstupili Slavenima u njihovoj pradomovini, nego i takve riječi koje su već bile u jeziku Skita odnosno Sarmata posuđenice, na primjer iz **grčkoga** jezika.

Srpski indoeuropeist Aleksandar Loma s razlogom misli da su **Skiti posredovali**, među ostalima, sljedeću riječ iz grčkoga jezika u slavenski:

Hrv. **lük**: grč. δαῦκος ‘daucus, mrkva’ > skitski (sa skitskom glasovnom mijenom *d > l*) **lauka* > prasl. **law’ku* > hrv. *lük* (iz slavenskoga dalje u germanski: njem. *Lauch*). Usp. Loma 2003: 141. Drukčije Pronk-Tiethoff 2013: 87-88.

Polazište takvih posuđenica bile bi grčke kolonije na sjevernoj obali Crnoga mora.

Poseban je iranizam **e t n o n i m H r v a t a**. Možda u isto vrijeme kada i s Avarima Slaveni su se upoznali s **Protohrvatima**. Slaveni su od njih preuzeli etnonim:

Hrv. **Hrváti**: prasl. ***Xruwātuj** > hrv. *Hrváti*. Vidi Holzer 2007: 100-101, Holzer 2011b: 107. Ime kod Konstantina Porfirogeneta 30 i 31 glasi οἱ Χρωβῆται, kojim on označuje tzv. „Protohrvate”, koji su se u hrvatske zemlje doselili jedan naraštaj nakon Avara i Slavena.

Nota bene: Znanost razlikuje Hrvate u današnjem smislu i Protohrvate u smislu Porfirogenetovih Χρωβῆται. Današnje Hrvate znanost ubraja među Slavene, Protohrvate ne.

Etonim *Hrváti* vjerojatno je **iranska posuđenica u protohrvatskome**. Postoji taj etnonim u manje-više svim slavenskim jezicima i ne samo u vezi s Hrvatima u Hrvatskoj, nego i kao toponim odnosno ime geografskih područja u raznim slavenskim zemljama te u Austriji i u Grčkoj. U Hrvatskoj su Slaveni upoznali Protohrvate, koji su osnovali njihovu državu (v. Konst. Porf.), u prvoj polovici 7. stoljeća, ali nije isključeno da su već Praslaveni znali za njihov etnonim.

Najbolje su Protohrvati dokumentirani na području današnje Austrije i tadašnje Karantanije. Najjasnije se ocrtavaju u karantanskim „Hrvatskim župama” (njem. Kroatengaue, lat. *pagu Chruuat* i slično). Za razliku od seljačkih i teritorijalno vezanih i kao postrojba pješačkih Slavena karantanski su Hrvati kao svi Protohrvati izričito vojničke, suprateritorijalne, pokretne konjaničke jedinice, koje su, međutim, govorile slavenskim jezikom. Protohrvati nisu imali svoje domovine, pojavljivali su se svugdje gdje su imali posla. Na primjer, u Karantaniji, ili u Hrvatskoj kamo ih je u ranom 7. stoljeću bizantski car Maurikije zvao kako bi potjerali Avare iz carstva.

O karantanskim, dakle „Alpskim Hrvatima” vidi Grčević 2019: 9-13, Holzer 2006a: 182-184.

Ocrtavaju se dvije hrvatske „župe” u Karantaniji, koruška i štajerska:

Koruška hrvatska župa leži između Feldkirchena i St. Veita; nazvana je u poveljama iz 10. stoljeća: 954. *in pago Crouuati*, 961. *in pago Crauuati*, 979. *in pago Chruuat*, 993. *in pago Croudi vocato*. U ovoj župi leži selo **Krobathen**. Drugo se selo zove na njemačkom jeziku **Faning** i na slovenskom *Baniče*; oboje potječe od slavenskoga **Banit'i*, što bi na hrvatskom jeziku bilo *Banići*, *banovi ljudi*.

U koruškoj se hrvatskoj župi nalaze još sela koja se zovu:

Goggerwenig (1402 *Pökerwenik*) < sl. **Pokrǫvǫnit'i* od osobnoga imena **Pokrǫvǫnǫ* ‘koji stoju u krvnom srodstvu’;

Simislau (1360 *Zimislavich*) < sl. **Sǫmislavit'i* od osobnoga imena **Sǫmislavǫ*;

Liebetig (1433 *Lübetikh*) < sl. **Lubotit'i* od osobnoga imena **Lubota*;

Meiselding (1164 *Mizeltich*) < sl. **Myslotit'i* od osobnoga imena **Myslota*;

Radweg (1087 *Raggewich*) < sl. **Rakovit'i* od osobnoga imena **Rakǫ*;

Radweg (1203 *Radwich*) < sl. **Radovit'i* od osobnoga imena **Rado(slavǫ)* ili **(Milo-)radǫ*;

Gösseling (1106 *Goztelich*) < sl. **Gostǫlit'i* od osobnoga imena **Gostǫlǫ*;

Knasweg (1446 *Chnäsigg*) < sl. **kǫnǫževit'i* od sl. **kǫnǫdzǫ* ‘knez’

i još puno takvih.

Štajerska hrvatska župa leži na rijeci Mura.

U ovoj župi leži selo **Kraubath** (1050. *Chrowata*, 1080. *Chrowat*, 1288. *Chrawat*). Drugo se selo zove **Fohnsdorf** (1141. *Fanesdorf*) < **Bansdorf* ‘Banovo selo’. Dalje tamo ima sela kao **Prankh** (1172. *Branich*) < sl. **Branit'i*, **Strettweg** (1149. *Streucic*), **Zeltweg** (1149. *Celcuic*), **Sillweg** (1162. *Silwic*) i **Massweg** (1295. *Messbich*) čija se imena završavaju s karakterističnim elementom **-weg** < sl. **-ovit'*, kao u Koruškoj *Radweg* (2x) i *Knasweg*.

Ti karantanski Hrvati nisu bili narod u pravom smislu, nego su bili neki „puk”, možda elitna postrojba u avarskoj vojsci. Svakako su govorili slavenskim jezikom kako se vidi iz navedenih toponima. To nas ne bi moralo začuditi budući da se naslućuje da su čak sami Avari odustali od svojega prvotnoga jezika i služili se slavenskim kao *lingua franca*.

Zanimljivo je da se i u koruškim i u štajerskim toponimima jasno može prepoznati jedna hijerarhija sa tri čina:

Na vrhu stoji ***Вань**; njemu su podređeni niži **zapovjednici** — oni se zovu **Pokrъvъnъ*, **Sěmislavъ*, **Љubota* itd. — i ti zapovijedaju prostim vojnicima, koji se ne nazivaju pojedinačno nego kolektivno kao **Pokrъvъnit' i* ‘Pokrъvъnovi ljudi’, **Sěmislavit' i* ‘Sěmislavovi ljudi’, **Љubotit' i* ‘Љubotinovi ljudi’ itd. Trajnim stacioniranjem tih vojnika postala su sela *Goggerwenig*, *Simislau*, *Liebetig* itd.

Riječi iz grčkoga jezika na Crnome moru

Ovdje je riječ o posuđivanju bez iranskoga posredovanja.

Hrv. **kòrablja**: grč. *καράβιον* > prasl. **karā'bjā*. Vidi ARj V 316-317, Skok II 152, ĖSSJ 11: 45-49.

Hrv. **kòliba** (Gen. mn. *kòlibā*): grč. *καλύβη* ‘Zelt, Hütte, Obdach’ (Gemoll s. v.) > prasl. **kalī' bā* ili **kalī' bā* ‘Hütte’. Vidi ARj V 189, Skok II 124, Loma *Evrazijski stepski pojas* 141, Holzer 2006b: 21.

Te dvije riječi ne pokazuju grčku glasovnu mijenu *vitacizam*: *b > v*. Ne izgovaraju se **kòravlja*, **kòliva*, nego *kòrablja*, *kòliba*. Nije, dakle, riječ o srednjovjekovnom, nego o antičnom ili još ranijem posuđivanju iz grčkoga u slavenski jezik.

Grčki se jezik naravno ne može smatrati susjednim pretpraslavenskim dijalektima u uobičajenom smislu; kontakt između grčkoga jezika i pretpraslavenskih dijalekata uspostavio se vjerojatno time što su **grčki trgovci**, polazeći iz grčkih **kolonija** na sjevernoj obali Crnoga mora, plovili uz velike južnoruske odnosno ukrajinske rijeke do predaka Slavena. Izgleda da su grčki trgovci ovim riječima zvali svoje **brodove** na kojima su stigli kod Slavena u njihovoj pradomovini i svoja privremena **skloništa** u kojima su boravili među njima.

Herodot (ca. 485.-425. pr. Kr.) nas obaviještava da duboko u zemlji sjeverno od skitske žive **Geloni** koji su izbjeglice iz trgovačkih kolonija. Sagradili su ondje drveni grad poput kremlja koji se zvao Gelonos. Taj grad ima svetišta grčkih bogova. Svake tri godine slave boga Dionisa s bakantskim plesovima. Njihov je jezik dijelom grčki, dijelom skitski. Nije isključeno da su Grci poput Gelona zvali drvene zgrade poput onih u Gelonosu *καλύβη* i svoje brodove *καράβιον*!

Glasovni zakoni (ovdje: *b > v*) određuju pripadnost neke riječi određenomu sloju.

Najranije germanske (tzv. pragermanske) posuđenice

Slavenima u pradomovini bili su rani **Germani** susjedi, oni koji su živjeli na sjeverozapadu od slavenske pradomovine. Međutim, slavenskoj su pradomovini bili susjedi i kasniji germanski narodi, prije svega Goti na Crnome moru, znači na jugoistoku od slavenske pradomovine. Ponekad je teško ustanoviti koje germanske posuđenice pripadaju najranijemu germanskom sloju i koje, recimo, gotskomu. Vidi i Holzer 2006b: 16-17, Holzer 2014 (Rezension), te popis u Matasović 2008: 50-51. Vidi i Pronk-Tiethoff 2010, Pronk-Tiethoff 2013.

Za tri germanske posuđenice glasovni zakoni pokazuju da su starije od gotskih posuđenica; možda su čak pragermanskoga podrijetla (v. Holzer 2014 (Rezension)):

Hrv. **bljüdo**: pragerm. **bęuda-* ‘plate, table’ (> got. *biups*, gen. jd. *biudis* ‘Tisch’, stvnj. *biet* ‘table, plate’, staroengleski *bēod* ‘table, mn. dishes’) > pretprasl. **bęw`da* > prasl. **bjaw`da* ‘plate, dish’ > hrv. *bljüdo* ‘dish’.

Hrv. **tüđ**: praie. **teuteh*₂ > pragerm. **bęudō-* ‘people’ (> got. *þiuda* ‘people, nation’, njem. *deutsch*) > pretprasl. **tewdj-* ‘einem (fremden) Volk gehörig’ > prasl. **tjawdju*, s disimilacijom kasnije **tawdju* > hrv. *tüđ*.

Hrv. **šljëm**: pragerm. **xelmaz* > pretprasl. **xel`mu* > nakon pretpraslavenske Prve palatalizacije prasl. **šęl`mu* > hrv. *šljëm* ‘kaciga’.

Gotske posuđenice

S **Gotima** su Slaveni stupili u kontakt kada su Goti i njihov kralj **Ermanarich** († 376.) na sjevernoj obali Crnoga mora vladali Slavenima (uspostavili „nared” nad njima). Polazeći od južnoruskih stepa on je prodro daleko u danas ruski i baltički prostor i stvorio polietničko velearstvo. O svemu tome piše oko polovice 6. stoljeća gotski povjesničar **Jordan** na latinskom jeziku u djelu *De origine actibusque Getarum* (kratko: *Getica*) 119: *Hermanaricus in Venethos arma commouit, qui, quamuis armis despecti, sed numerositate pollentes, primum resistere conabantur. sed nihil ualet multitudo inbellium, praesertim ubi et deus permittit et multitudo armata aduenerit. nam hi, ut in initio expositionis uel catalogo gentium dicere coepimus, ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi Antes Sclaueni, qui quamuis nunc, ita facientibus peccatis nostris, ubique deseuiunt, tamen tunc omnes Hermanarici imperiis seruiuerunt.* Ermanarich je prisilio podvrgnute narode „živjeti po njegovim zakonima” (*suisque parēre legibus fecit*, Get. 116, s. Svod I 110).

Gotski nam je jezik poznat iz Wulfilina prijevoda Biblije (sačuvanoga u Codex Argenteus iz Teodorikove Italije) na gotski jezik. U zemlji Gota postojala je kršćanska općina. Vjerojatno su zarobljeni Rimljani donijeli kršćanstvo među Gote, prije svega na poluotok Krim. Wulfila (oko 311.-388.) je bio „Chorbischof”, što znači

da nije imao prijestolnice nego se brinuo o pastirima na selu, naime na gotskim područjima najprije sjeverno od Dunava i onda u Meziji oko Nikopolisa južno od Dunava. Vidi Wolfram 1983: 58-66.

Budući da su crnomorski Goti kontrolirali **trgovinu** na cestama sjeverno od Crnoga mora vrlo je lako moguće da su one germanske posuđenice koje se tiču trgovine baš gotskoga podrijetla. A dotične gotske riječi sa svoje strane dijelom potječu od latinskoga jezika. Naime, „[t]his period was supposedly dominated by the transfer of Roman culture through Gothic to Slavic.” (Pronk-Tiethoff 2013: 20) „The Proto-Slavic loanwords from Germanic that ultimately derive from Latin [...] form a large part of the Germanic loanwords in Proto-Slavic.” (Pronk-Tiethoff 2013: 75)

Podijelit ću posuđenice prema raznim aspektima trgovine kako bi se vidjelo „pravi život” koji je stajao iza tih jezičnih procesa.

Pročitat ću neke od sljedećih odlomaka i komentirati ih kako biste naučili razumjeti jezikoslovne informacije poput onih koje pruže primjerice etimološki rječnici.

ROBA JE DONOŠENA TERETNIM ŽIVOTINJAMA

Hrv. **òsao** ‘magarac’ (ARj IX 187: „Nalazi se u svijem rječnicima osim Vukova“; Stulli II 701: „Osai, osla, m. V. osō.“; 708: „Oso, osla, m. Br. gl. [...] onager, asinus silvestris & ferus“ [Stulli II 671: „Br. gl. Brevial glagolski Jerolimickiem slovima pristjescten.“]): prasl. **asiļu* «*osbl̥*» < got. *asilus* < lat. *asinus*. Usp. turcizam *tòvar*, koji znači ‘teret, breme’, ali i ‘roba’ i — ‘magarac’! Tu se očituje značenje **magarca kao sredstvo trgovine**. I hrv. *mà-garac* (< srednjogrčki γομάριον ‘magarac’) pripada sloju posuđenica koje se odnose na trgovinu (v. dolje). Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 39, 138-139. Skok II 569: „**osal**, gen. -*sla* m (Istra) = hrv.-kajk., slov. *osel* = *òsao*, gen. *òsla* (upor. glede naglaska rus. *osël*, ukr. *osël*) [...] »[...] magarac, tovar, asinus [...]«“.

Ruski **verbljud**, staroruski *vel̥blud* i *vel̥bud* (Laurentijeva kronika), starobug. *vel̥bl̥qd̥* i *vel̥b̥qd̥* (Codex Suprasliensis), poljski *wielbąd* < prasl. **ulbandu* «*v̥l̥b̥qd̥*» ‘deva’ < got. *ulbandus* ‘deva’. Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 147-148.

TRGOVALO SE LUKSUZNOM ROBOM:

Hrv. **stàklo** < prasl. **stikla* «*st̥klo*» ‘Glasgefäß’ < got. *stikls* ‘beaker, goblet’. Vidi Skok III 325-326, Pronk-Tiethoff 2013: 146-147.

Hrv. **kòtao** < prasl. **katīlu* «*kot̥l̥*» ‘kotao’ < got. *katīle* gen. mn. < lat. *catīnus*. Vidi Skok II 169-170, Pronk-Tiethoff 2013: 39, 131-132.

Starocrkvenoslavenski **userędzь** < prasl. **awseringu* < got. *ausihriggs* (usp. njem. *Ohrring*). Vidi Pronk-Tiethoff 2013: 162-163.

Hrv. **lāv** < prasl. **liwu* < got. **liwa*. Vgl. Pronk-Tiethoff 2013: 135-136. Možda su gotski trgovci prodavali Slavenima lavlja krzna.

Hrv. **smòkvi** dat. jd. < prasl. **smakkuwij* (dat. jd.; nom. jd.: **smakkū*) < got. *smakka*. Vidi Skok III 293-294, Pronk-Tiethoff 2013: 171-172, UzU 90, 231-232.

Hrv. **vīno** < prasl. **wīna* < got. *wein* [wīn] neutr. < pragerm. **wīnan* < lat. *vīnum*. Vidi Pronk-Tiethoff 2013: 39 bilj. 10, 125-127.

Hrv. **hljèb** ‘kruh u obliku hljepca’ < prasl. **xlaj’bu* < got. **hlaiba-* (*hlaifs* ‘Laib’; u deklinaciji javlja se *b: hlaiba-*). Usp. njem. *Laib*. Vidi Skok I 673-674, Pronk-Tiethoff 2013: 83-84.

NAJPRIJE SE ROBA (NPR. SMOKVE, VINO, HLJEB) KUŠA:

†**kùsiti** ‘gustare, degustare, kosten’ (samo u pisaca 16. i 17. st., vidi ARj V 827) < prasl. **kaw’sī’těj* < got. *kausjan* ‘kosten’ (usp. nj. *kiesen*, i fr. *choisir* je gotaska posuđenica). Usp. Skok II 247 s. v. *kùšati*, -*ām* („Da se riječi za ovakve pojmove i danas posuđuju, dokazuju naše novije posuđenice *güst(o)* [...]“), Pronk-Tiethoff 2013: 113-114.

AKO JE U REDU, ROBA SE KUPUJE I PLAĆA. AKO SE NE MOŽE PLATITI, OSTAJE DUG:

Hrv. **kúpiti** < prasl. **kawpī’těj* < got. *kaupon* ‘trgovati’ < lat. *caupō* ‘trgovac’, *caupōnāri* ‘cjenkati se’. Usp. Skok II 239, Pronk-Tiethoff 2013: 112-113.

Starocrkvenoslavenski 1. lice jd. **žlědo**, inf. *žlěsti* ‘nadoknađivati štetu, platiti’ < got. (*fra-*)*gildan* ‘repay’ (usp. njem. *entgelten* ‘platiti’) < prasl. **dželd-*. Usp. Matasović 2008: 51, Pronk-Tiethoff 2013: 173-174.

Hrv. **dûg**, gen. jd. *dûga* < prasl. **dulgu* < got. *dulgs*. Vidi Pronk-Tiethoff 2013: 56, 148-149 („There are a large number of Germanic loanwords in Proto-Slavic relating to money, trade, etc.“).

TRGOVAC MOŽE VARATI KUPCA:

Hrv. **lāst**, gen. jd. *lāsti* ‘prijevera’ < prasl. **listi* ‘Betrug’ < got. ak. mn. *listins* < pragerm. **listi* ‘List’ (usp. njem. *List*). Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 56, 140-150.

ČIME SE PLAĆALO?

Hrv. **cléz**: got. *skilliggs* (usp. njem. *Schilling*) > prasl. **skilingu* > ¹ **skilind’u* > ² **skilind’i* > ⁷ **st’ilind’i* > ¹² **st’ilind’i* > ¹⁶ **scilindzi* > ²⁵ **sc̅b̅l̅ndz̅b* > ²⁸ **sc̅b̅l̅d̅z̅b* > hrv. *cléz* ‘neki novac’ (u Povaljskoj listini, 1250.; brojke prema Holzer 2011b. Vidi Skok I 271, Pronk-Tiethoff 2013: 161-162).

TRGOVCI PLAĆAJU CARINU

Hrv. **mító**: got. *mōta* ‘carina’ (usp. njem. *Maut*) > prasl. **mūta* ‘carina’ > hrv. *mító*. Vgl. Skok II 434, Pronk-Tiethoff 2013: 117-119. Riječ je o središnjem pojmu kontroliranja trgovine.

VOJSKA

Hrv. **pûk** < prasl. **pulku* ‘Heerhaufen, vojnička skupina, puk, četa’ < got. **fulkus*. Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 121-122.

Hrv. †**husa** < prasl. **xansā* ‘robbery, trap’ < got. *hansa* ‘troop, cohort, retinue’, starovisokonjemački *hansa* ‘cohort’ (usp. njem. *Hanse*). Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 108-109.

Posuđenice iz avarskoga jezika

Budući da skoro ništa ne znamo o avarskom jeziku, ne možemo tvrditi o nekoj posuđenici da je baš avarska, nego može biti posrijedi i riječ drugoga eurazijskoga jezika koja se rabila u Avarskom Kaganatu.

Takve su riječi sljedeće (o ovom „turskom” sloju vidi Popović 1960: 608-609):

Hrv. **bùbreg** (< -*ěgb*). Vidi Skok I 224.

Hrv. **biljeg** (starocrkvenoslavenski *bělěgb*). Vidi Skok I 150.

Hrv. **bân**: (avarski **bajan* ‘vladar horde’ >) prasl. **bajānu* odnosno prasl. **bajānu* > hrv. *bân* ‘banus, dux, dominus’. Vidi Holzer 2011b: 93.

Hrv. **žùpān**: prasl. **džjawnpānu* > **džōpānu* (usp. 777. *iopan Physso*) > hrv. *žùpān*. Vidi Holzer 2011b: 168-169. O županijama u Hrvatskoj u XI. stoljeću v. Krešimir Regan – Tomislav Kaniški, Hrvatski povijesni atlas, Zagreb 2003, 128.

Hrv. **Ūgar, Ūgru**: Prema Skoku III 538 avarskoga podrijetla, od turskoga *ono* ‘deset’ + *gur* ‘strelica’, gr. Ὀνόγουρος, prvotno hunsko pleme. Tu se očituje da se stepski ratnički narodi razlikuju međusobno uglavnom time što ih vode različiti vođe i dinastije dok se etnička supstancija, tako reći etnička tvar, manje mijenja.

Dalinatoromanske posuđenice

Područja koja danas pripadaju Hrvatskoj nekoć su bila dio **Rimskoga Carstva**. Rimske operacije u Dalmaciji počinju g. **229.** prije Kr. pohodnom protiv ilirske kraljice Teute. O tome i o rimskim osvajanjima u Dalmaciji v. Katičić 1998: 42-47.

U Rimskom je Carstvu puk govorio **latinski** iz kojega su se razvili različiti **romanski** idiomi. Međutim, romanski jezici ne potječu od književnoga, klasičnoga latinskoga, nego od tzv. **vulgarnoga** latinskoga jezika. Vidi Pavao **Tekavčić**, Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova), Zagreb 1970.

Ovdje prvenstveno treba spomenuti:

— **Istriotski**, čiji ostatci još i danas (?) žive u nekim gradovima na zapadnoj obali Istre: Rovinj, Šišan, Galežana, Vodnjan, Bale (v. Popović 1960: 53). Treba ga razlikovati od **istrorumunskoga** koji se govorio u selu Žejane kod Rijeke i u dolini Raše (vidi Solta 1980: 157) i koji nije autohton.

— **Dalmatski**, koji se govorio u Krku, Osoru, Rabu, Zadru, Trogiru, Splitu, Dubrovniku, Kotoru, Budvi, Baru, Ulcinju i Leshu (v. Popović 1960: 54, vrlo detaljno Solta 1980: 64-65).

Od slavenskog doseljenja oko 600. godine u Hrvatskoj su supostojali slavenski i autohtoni romanski koji je pred njim sve više uzmicao sve dok, uz izuzetke ostataka u Istri, nije posve izumro. No romanski je, i to kvantitativno uglavnom dalmatski, u hrvatskome ostavio mnoge apelative i toponime koji nam uvelike omogućuju donošenje zaključaka o fizionomiji autohtonog romanskoga u Hrvatskoj.

Prve dodire među Slavenima i Romanima potonji su doživjeli kao **ugrožavanje**. Ovo se lijepo ilustrira u pismu koje je u srpnju godine 600. napisao papa **Grgur Veliki** Maksimu, salonitanskom biskupu. (Vidi gore.)

Dvjesto godina kasnije takozvani **Rižanski placit** iz godine 804. osvjetljuje još uvijek sukobni odnos među Slavenima i Romanima. Rižana se nalazi kod Kopra u Sloveniji, ali se dokument odnosi na cijelu Istru, znači također na Hrvatsku. Ondje piše: *Insuper [Ioannes dux Istriae] Sclauos super terras nostras posuit; ipsi arant nostras terras et nostras runcoras, segant nostras pradas, pascunt nostra pascua, et de ipsas nostras terras reddunt pensionem Ioanni.* (Vidi Holzer 2008: 268-269.) Piše, dakle, da je franački dux Istriae Ioannes postavio Slavene nad našim zemljama — tako se doslovno izražavaju Romani —, a oni, naime Slaveni, oru naše zemlje i naše krčevine (*runcare* ‘jäten’, vidi Meyer-Lübke REW 559, usp. rum. *runc* ‘Rodung’), kose (*secare* ‘schneiden, mähen’, vidi Meyer-Lübke REW 584, usp. špan. *segar* ‘mähen; abschneiden’) naše livade (*pratum* ‘Wiese’, vidi Meyer-Lübke REW 504; usp. špan. *prado* ‘Wiese’), pašu na našim pašnjacima i plaćaju dažbinu Ioannesu. Romani koji se ovako tuže o Slavenima govorili su istriotski.

Taj latinski jezik nije klasičan. Već nosi obilježja regionalnoga vulgarnog izgovora i dekliniranja. U rečenici *segant nostras pradas* (umjesto **secant nostra prata*) dvaputa se pokazuje **zapadnoromanska sonorizacija**, na koju ćemo se vratiti kada bude riječ o furlanizimima.

Zanimljivi se podatci odnose na **Zadar** i na početak 10. stoljeća. **Oporuka zadarskoga priora Andrije**, koja se datira godinom **918.**, zorno osvjetljuje proces **stapanja roman-**

skoga i slavenskoga etničkoga elementa u jedan hrvatski narod. O ovoj oporuci Radoslav **Katičić** 1998: 446-447 piše: „Sam prior zove se *Andreas*, njegova pokojna žena *Agapi*, a živa *Maria*. Sinovi mu se zovu *Niceforus*, *Petrus* i *Andreas*, kćeri *Agapi*, *Anna* i *Dobrosia*. Posljednja nosi slavensko ime: *Dobruša*, oblik odmila za *Dobroslava*, *Dobromira* ili slično. Pored sasvim uobičajenih kršćanskih imena javljaju se u toj vrlo uglednoj obitelji zadarskog nobiliteta i takva koja svjedoče o grčkom utjecaju (*Niceforus*, *Agapi*), kako valja i očekivati u bizantskoj Dalmaciji. Pri tome se jasno očituje da u porodici potomci po tradiciji nasljeđuju imena od predaka. Prior Andrija ima istoimenoga sina, njegova prva žena i jedna kći zovu se *Agapi*. Kako se druga jedna kći u toj obitelji tako svjesnoj svoje predaje zove *Dobruša*, može to biti samo stoga što joj se tako zvala jedna baka. Po tome se u neko doba u 9. stoljeću neki pripadnik toga uglednog roda oženio Hrvaticom koja se zvala *Dobroslava* ili *Dobromira*. Njezino su ime pripadnici zadarskoga nobiliteta prihvatili samo u obliku *Dobruša*, koje je ona donijela od kuće i tako se ono onda po tradiciji predavalo od naraštaja naraštaju nekome od ženskoga potomstva.“

Niz starih dokumenata koji osvjetljaju odnose između romanstva i slavenstva na hrvatskoj obali Jadrana završava se izvještajem Talijana **Filippo de Diversis iz godine 1440. o jeziku Dubrovnika**. On piše: [...] *iudices et consules legis statuto latine loquuntur, non autem sclave, nec tamen nostro idiomate italico, in quo nobiscum fantur et conveniunt, sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali, quod a nobis Latinis intellegi nequit, [...]; panem vocant pen, patrem dicunt teta, domus dicitur chesa, facere fachir et sic de ceteris [...]*. Govori on o tome da sudci i konsuli ne govore slavenski niti talijanski nego nekim svojim pučkim latinskim idiomom koji Talijani ne mogu razumjeti. U ovom se jeziku kruh zove *pen*, otac *teta*, kuća *chesa* i činiti *fachir*.

Dalmatoromanski jezik nije imao zapadnoromanske sonorizacije (v. dolje), stoga: *fachir* [fakir].

Dakle, **od Istre do Dubrovnika pa od godine 600. do godine 1440.** lijepo se može pratiti razvoj slavensko-romanskih odnosa u Hrvatskoj.

Dalmatski se u **Dubrovniku** održao do 15. st., u **Splitu, Trogiru i Zadru** do 11. ili 12. st, a u Krku — čiji se dalmatski naziva «**veljotski**» (prema tal. *Veglia* ‘Krk’) — čak do kraja 19. st. **Antonio Udina** (kako se zvao na talijanskome; na veljotskom Twone Udaina), posljednji govornik veljotskoga, umro je 10. lipnja 1898. u 6:30 sati.

Usp. Popović 1960: 587-590.

Sada se nudi nepotpuni popis dalmatizama u standardnom ili dijalektalnom hrvatskom jeziku, podijeljen prema semantičkim kategorijama. O tim riječima i o **glasovnim zakonima** koji su djelovali u njima vidi **Holzer 2011b**.

RIBE, RIBOLOV, POMORSTVO

Hrv. **dùpīn**: grč. δελφῖνος (gen. jd. od δελφίς ili δελφίν) > lat. *delphīnus* > rom. **delfīnu* > slav. **dilpīnu* > hrv. *dùpīn* (gen. jd. *dupīna*). Vidi Holzer 2011b: 103, 2014: 203.

Hrv. **křb**: lat. *corvus* ‘gavran’ > rom. **korβu* > slav. **kur’bu* > hrv. *křb* ‘Umbrina cirrosa, Sciaena aquila’ (obje sciaenidae kao „crne ribe”). Vidi Holzer 2011b: 116.

Hrv. **kúda**: lat. dij. *cōda* > rom. **kōda* > slav. **kōdā* > hrv. *kúda* ‘rep u ptica, riba, zmija’. Vidi Holzer 2011b: 119.

Hrv. **kùka**: grč. κόγχη > lat. *concha* ‘školjka’ > rom. **konka* > slav. **kun’kā* > hrv. *kùka* ‘Cardium edule (vrsta školjaka)’. Vidi Holzer 2011b: 119.

Hrv. **kusērba**: lat. *conserva* > rom. **konserβa* > slav. **kunserbā* > hrv. *kusērba* ‘udruživanje više družina za zajednički ribolov’. Vidi Holzer 2011b: 119.

Hrv. **lùjpa**: grč. ἀλλοπίης > lat. *alopia* > rom. **alōjpa* > slav. **lōjpa* > hrv. *lùjpa* ‘Lichia amia’, morska riba. Vidi Holzer 2011b: 123-124.

Hrv. **nàrikla**: grč. ὀνηρίτης ‘šareni morski puž s poklopcem’ > lat. *nārīta* ‘morski puž s poklopcem’, iz toga deminutiv lat. *nārītula* > rom. **narīkla* > slav. **narī’klā* > hrv. *nàrikla* ‘cochlea marina i dr.’ (Dubrovnik). Vidi Holzer 2011b: 132.

Hrv. **òvrata**: lat. *aurāta* > rom. **awrāta* > slav. **awrā’tā* > hrv. *òvrata* ‘Chrysophrys aurata, orada’. Vidi Holzer 2011b: 137. Usp. dolje mletački *orada*!

Hrv. **rāža**: lat. *raia* ‘raža, Rochen’ > rom. **rādza* > slav. **rā’džjā* > hrv. *rāža*. Vidi Holzer 2011b: 144 (ovdje s korekturom).

Hrv. **sìpa**: grč. σηπία > lat. *sēpia* > rom. **sējpa* > slav. **sīj’pā* > hrv. *sìpa*. Vidi Holzer 2011b: 147.

Hrv. **trājta**: lat. *tracta* > rom. **trajta* > hrv. *trājta* (i *trajīta*) ‘mreža potegača’. Vidi Holzer 2011b: 156.

Hrv. **sīdro**: grč. σίδηρος ‘željezo’ > vlat. **sīderus* > rom. **sēdru* > slav. **sī’dra* > hrv. *sīdro*. Vidi Holzer 2011b: 147.

Hrv. **jäprk**: lat. *āfricus* > rom. **āfrēku* > slav. **ā’priku* > čak. *jäprk* (> *jäpark*) ‘jugozapad’. Vidi Holzer 2011b: 109.

Hrv. **kīrla**: lat. *cīrrula* (od *cīrrus* ‘pramen’) > rom. **kērrla* > slav. **kīrla* > hrv. *kīrla* ‘drveni štap na vrhu omotan krpom za vlaženje platica pri šuperenju’. U Korčuli. Vidi Holzer 2011b: 111.

Hrv. **žapalj**: grč. διάπλους > lat. **diaplus* > rom. **dzāplu* > slav. **džjāplju* > hrv. *žapalj*, gen. jd. *žapl’a* ‘traghetto, skela’ i (ortografski) *Žapalj* ‘Paški kanal i dr.’. Vidi Holzer 2011b: 165 (ovdje s korekturom).

BILJKE I VRT

Hrv. **čàcar**: lat. *cicerem* ‘slanutak’ > rom. **k̄k̄ere* > slav. **k̄ikiri* > čak. (Split) *càcar*, gen. jd. *càcara* ‘vrsta sočiva’. Uz to *kikerka* (Sinj), **posuđeno nakon Druge palatalizacije**, a s nejasnim razvojem vokalizma i sa sufiksom. Vidi Holzer 2011b: 97.

Lat. *cicerem*: Romanski su jezici uglavnom izgubili latinsku deklinaciju, ostao je samo akuzativ koji sada služi kao *casus generalis*. Zato se u riječima sa suglasničkom deklinacijom navodi uvijek akuzativ a ne nominativ kao onaj padež koji je preuzet u slavenski. (Kod samoglasničkih deklinacija to iz glasovnih razloga nije važno).

Druga palatalizacija: prasl. *k, g, x* ispred samoglasnika *i-* i *e-*boje prelaze, valjda u 7. stoljeću, u *t', d', s*, a ti kasnije u hrv. *c, z, s*. Nota bene: Svaki glasovni zakon djeluje u određeno vrijeme na određenom području. Kada jedna riječ ulazi u jezik primatelja nakon djelovanja nekoga glasovnog zakona u njemu, ona više ne može biti promijenjena tim glasovnim zakonom pa ostaje stariji izgovor, kao u *kikerka* i u *kîma*.

Hrv. **čîma**: grč. κῦμα ‘klica kupusa’ > lat. *cȳma* > rom. **k̄îma* (usp. tal. *cima* ‘vrh; konop’) > slav. **k̄îmā* > hrv. (**Drugom palatalizacijom**) *čîma* ‘cyma, lišće do glavice u luka, u repe itd.’, ‘konop, kraj konopa (brodarski termin)’. Vidi Holzer 2011b: 98. Uz to hrv. **kîma**: grč. κῦμα ‘klica kupusa’ > lat. *cȳma* > rom. **k̄îma* > slav. (posuđen **nakon djelovanja Druge palatalizacije, koja stoga ovdje izostaje**) **k̄îmā* > hrv. *kîma* ‘surculus, germen, (samo kod kupusa) cyma, vršika, iznikao, mladica (na travi)’. Vidi Holzer 2011b: 111.

Izgovor *kîma*, koji je latinskom izgovoru bliži (!), u hrvatskom je jeziku **mladi**. Izgovor *čîma*, koji je udaljeniji od latinskoga izgovora (!), u hrvatskom je jeziku **stariji**.

Nota bene: U latinskom Rimljana slovo *c* se uvijek i svugdje izgovaralo kao *k*! Dakle *Caesar* izgovarao je svoje ime kao *kajsar*, *Cicero* svoje kao *Kikero*! Nama uobičajeniji, tzv. tradicionalni izgovor *c=ts* (ispred samoglasnika *i-* i *e-*boje) nije izgovor Rimljana nego Crkve.

Glasovni zakoni pomažu pri ustanovljivanju vremena kada je preuzeta neka riječ i naposljetku kada je postojao neki jezični i time i kulturni kontakt među narodima. Glasovni zakoni su, dakle, dio kulturne povijesti.

Hrv. **dùnja**: grč. κυδωνία > lat. *cydōnia* > rom. **koḍōn'a* > slav. **kudō'njā* > hrv. † *gdūna* > *dùnja*. Usp. dolje *katùnja*. Vidi Holzer 2011b: 103.

Hrv. **katùnja**: lat. *cotōnia* ‘dunja’ > rom. **koṭōn'a* (usp. tal. *cotogna*) > slav. **kuṭō'njā* > čak. *katùnja* (Dobrinj, Vrbnik). Usp. gore *dùnja*. Vidi Holzer 2011b: 110.

Hrv. **krijêša**: lat. **ceresea* > rom. **kers'a* > slav. (**posuđen nakon djelovanja Druge palatalizacije**) **kersjā* > hrv. *krijêša* (ikav. *krîša*) ‘trešnja’. Vidi Holzer 2011b: 117.

Hrv. **lòćika**: lat. *lactūca* > rom. **laçtūka* > slav. **laxtī`kā`* > hrv. *lòćika* ‘Lactuca sativa’. Međutim, Meillet pretpostavlja da se ta riječ proširila iz njemačkih samostana među Slavene. Vidi Holzer 2011b: 112.

Hrv. **lòtika**: lat. *lactūca* > rom. **laçtūka* > slav. **laxtūkā`* > čak. *lòtika*. U Salima, Zaglavu i Savru na Dugom otoku sa značenjima poput ‘lisnata trava slična kaloperu’. Usp. gore *lòćika*. Vidi Holzer 2011b: 123.

Hrv. **mřča**: lat. *myrtea* > rom. **mõrtsa* > slav. **mur`čjā`* > hrv. *mřča* ‘Myrtus communis’. Usp. dolje *mřta*. Usp. i *murta* (Rab). Vidi Holzer 2011b: 130 (ovdje s korekturom).

Hrv. **mřta**: grč. μύρτος > lat. *myrta* > rom. **mõrta* > slav. **mur`tā`* > hrv. *mřta* ‘Myrtus communis’. Usp. gore *mřča*. Vidi Holzer 2011b: 131.

Hrv. **žùk**: lat. *iunçus* ‘sita’ > rom. **dzõnku* > slav. **džun`ku* > hrv. *žùk* ‘Spartum junceum’. Vidi Holzer 2011b: 168.

Hrv. **vřt**: lat. *hortus* > rom. **ortu* > slav. **ur`tu* > hrv. *vřt*. Usp. dolje *vřtao*. Vidi Holzer 2011b: 161.

Hrv. **vřtao**: lat. *hortulus* > rom. **ortulu* > slav. **ur`tulu* > hrv. *vřtao* uz dij. *vřtal* ‘vřt’. Vidi i gore *vřt*. Vidi Holzer 2011b: 161.

Hrv. **ârula**: lat. *âreola* > rom. **âr`õla* > slav. **ârjõlā`* > hrv. *ârula* ‘lijeha, gredica’. Na Korčuli. Vidi Holzer 2011b: 92.

GRADITELJSTVO, GRADSKA KULTURA I SL.

Hrv. **kòmīn**: grč. κάμινος > lat. *camīnus* > rom. **kamīnu* > slav. **kamīnu* > hrv. *kòmīn*. Vidi Holzer 2011b: 112-113.

Hrv. **kònō**: lat. *canālis* > rom. **kanāle* > slav. **kanāli* > hrv. dij. *kònō*, gen. jd. *konála* ‘kanal’. Vidi Holzer 2011b: 113.

Hrv. **mīr**: lat. *mīrus* > rom. **mūru* > slav. **mūru* > hrv. *mīr* ‘zid’. Vidi Holzer 2011b: 126.

Hrv. **młīn**: lat. *molīnum* ‘mlin’ > rom. **mõlīnu* > slav. **mulī`nu* > hrv. *młīn*. Vidi Holzer 2011b: 127.

Hrv. **mocīra**: lat. *māçeria* ‘zid oko vrta’ > rom. **makēr`a* > slav. **makē`rjā`* > ikav. *mocīra* ‘suhozid oko vrta’ i ‘hrpa kamenja’. Uz to i mikrotoponim *Mocire* kod Zadra. Vidi Holzer 2011b: 128.

Hrv. **pòlača**: nom. mn. lat. *palātia* > rom. **palātsa* > slav. **palā`čjā`* > hrv. *pòlača*. Vidi Holzer 2011b: 141 (ovdje s korekturom).

Hrv. **strànj**: lat. *subterrāneus* ‘podzemni’ > rom. **sõtrān`u* > slav. **strā`nju* > hrv. *strànj* ‘vinski podrum’ (Dubrovnik, Šibenik i dr.). Vidi Holzer 2011b: 152.

Hrv. **tovejna**: lat. *taberna* > rom. **taßerna* (usp. tal. *taverna*) > slav. **taßernā`* > čak. *tovejna* na Vrgadi. Vidi Holzer 2011b: 156.

POSUDE I SL.

Hrv. **băčva**: vlat. *buttia* > rom. **botts*a > slav. **bučjā* > hrv. *băčva*. Riječ je vrlo rasprostranjena u slavenskome tako da nije moguće točno odrediti iz kojega romanskoga jezika potječe. Vidi Holzer 2011b: 92-92 (ovdje s korekturom).

Hrv. **lòpiža**: lat. *lapidea* > rom. **lapēdza* > slav. **lapī`džjā* > hrv. *lòpiža*, vrsta glinene posude. Vidi Holzer 2011b: 123 (ovdje s korekturom).

Hrv. **lùkijerna**: lat. *lucerna* > rom. **lūkerna* > slav. **lūkernā* > hrv. dij. *lùkijerna* ‘uljanica’ (16. st.). Vidi Holzer 2011b: 124.

Hrv. **mășūr**: lat. *missorium* ‘zdjela’ > rom. **mēsōr`u* > slav. **mišōrju* > hrv. *mășūr* ‘poveća drvena zdjela, kao načve’. Vidi Holzer 2011b: 125.

Hrv. **masuri**: lat. *missorium* ‘zdjela’ > rom. **mēsōr`u* > slav. **missōrju* > hrv. **masūr* (Marulić: *masuri* nom. mn.). Vidi Holzer 2011b: 125 (ovdje s korekturom).

Hrv. **pršūra**: lat. *frixōria* ‘tava za prženje’ > rom. **fręçsūr`a* (usp. raguzejski 1336. *frechsura*) > slav. **prisū`rjā* > čak. *pršūra* ‘tava’. Vidi Holzer 2011b: 142.

Hrv. **šmūr**: lat. *missorium* ‘zdjela’ > rom. **mēsōr`u* > slav. **mišōrju* > čak. *šmūr*. Vidi Holzer 2011b: 154-155.

Hrv. **vřč**: lat. *urceus* > rom. **ortsu* > slav. **ur`čju* > hrv. *vřč*. Vidi Holzer 2011b: 160 (ovdje s korekturom).

Hrv. **žmŭlj**: lat. *modiolus* > rom. **mōdzōlu* > slav. **mudžōlju* > hrv. *žmŭlj*. Vidi Holzer 2011b: 167-168.

OSTALO

Hrv. **doktūr**: novolat. *doctor* > čak. *doktūr* ‘umišljen, verbalni izazivač’. Vidi Holzer 2011b: 102.

Hrv. **gŭjba**: lat. *gubia* ‘poluokruglo dlijeto’ > rom. **gōjba* > slav. **gōjbā* > hrv. *gŭjba* ‘isto’. Vidi Holzer 2011b: 106.

Hrv. **kăpsa**: lat. *capsa* > rom. **kapsa* > hrv. *kăpsa* ‘lijes’. Vidi Holzer 2011b: 109.

Hrv. **kĭmak**: lat. *cĭmicem* ‘stjenica’ > rom. **kĭmęke* > slav. **kĭ`miku* > hrv. *kĭmak* ‘stjenica’. **Posuđeno nakon Druge palatalizacije**. Vidi Holzer 2011b: 111.

Hrv. **kjeraf**: lat. *acervus* ‘gomila, hrpa’ > rom. **akerβu* > slav. **kerβu* > hrv. dij. *kjeraf* ‘veliko jato riba’. Vidi Holzer 2011b: 111.

Hrv. **kläk**: lat. *calcem* > rom. **kalkę* > slav. **kal`ki* > hrv. *kläk* ‘vapno gašeno, kreč’. Vidi Holzer 2011b: 111-112.

Hrv. **kòkara**: lat. *caçaria* > rom. **kakār`a* > slav. **kakā`rjā* > hrv. *kòkara* ‘cesso, necessario, destro, cacatoio’. Vidi Holzer 2011b: 112.

Hrv. **konàblja**: lat. **canàbula* ‘collare delle vacche’ > rom. **kanābla* > slav. **kanā'bljā* > čak. *konàblja* ‘luk oko vrata ovce na kojem je zvono’ (na Krku i u Istri). Vidi Holzer 2011b: 113.

Hrv. **kònop**: kasnolat. *canapus* > rom. **kanapu* (usp. tal. *cànapo*) > slav. **kanapu* > hrv. *kònop*. Vidi Holzer 2011b: 113.

Hrv. **kopitlě**: lat. *capitulum* > rom. **kapētulu* > slav. **kapītulu* > **kopītyl*. Iz toga izveden je neodređeni posvojni pridjev srednjega roda *kopīl'e*, koji se u Povaljskoj listini 43 javlja u podatku *podb kopitlě br̃do* ‘pod brdo koje pripada kaptolu’. Vidi Holzer 2011b: 114.

Hrv. **kràčūn**: lat. **characiōnem* (od lat. **characium* < grč. *χαράκιον* ‘kolac’) > rom. **kartsōne* > slav. **karčōnu* > hrv. *kràčūn*. Vidi Holzer 2011b: 116.

Hrv. **kràs**: lat. *carsus* (potječe iz supstrata) ‘saxum, rupes: stijena, krš’ > rom. **karsu* > slav. **kar'su* > hrv. *kràs* (Istra) ‘grubo, oštro stijenje’. Vidi i pod *kràs*. Vidi Holzer 2011b: 116.

Hrv. **kràs**, i kao toponim *Kràs*: lat. *carsus* > rom. **karsu* > slav. **karsu* > hrv. *kràs* (15. st., Krk). Usp. gore *kràs*. Vidi Holzer 2011b: 116.

Hrv. **křklo**: lat. *circulus* > rom. **kerkulu* > slav. **kīr'kula* > hrv. *křklo* ‘porub’ (16. st., Dubrovnik, Ston). **Posuđeno nakon Druge palatalizacije**. Vidi Holzer 2011b: 118.

Hrv. **mășalj**: lat. *masculus* > rom. **māslu* > slav. **mā'slju* > hrv. *mășalj* ‘ptičji mužjak’ (u Dubrovniku). Vidi Holzer 2011b: 125.

Hrv. **mošūn**: lat. *mansiōnem* > rom. **mas'ōne* > slav. **masjōnu* > čak. *mošūn* ‘staja, obor’. Usp. dolje *Mošūni*. Vidi Holzer 2011b: 129.

Hrv. **môž**: lat. *maius* > rom. **mādzu* > slav. **mā'džu* > čak. *môž* ‘svibanj’. Vidi Holzer 2011b: 130.

Hrv. **pěča**: vlat. *pettia* (iz galskoga) > rom. **pettsa* (usp. tal. *pezza* ‘krpa, marama’) > slav. **pečjā* > hrv. *pěča* ‘komad, marama za glavu, komad zemlje’ (i kao toponim). Vidi Holzer 2011b: 139 (ovdje s korekturom).

Hrv. **pùč**: lat. *puteus* > rom. **pōtsu* > slav. **pō'čju* > hrv. *pùč*. Vidi Holzer 2011b: 142 (ovdje s korekturom).

Hrv. **ràčūn**: lat. *ratiōnem* > rom. **ratsūne* > slav. **račjūnu* > hrv. *ràčūn*. Vidi Holzer 2011b: 143 (ovdje s korekturom).

Hrv. **ràka**: lat. *arca* > rom. **arka* > slav. **ar'kā* > hrv. *ràka* ‘lijes, grobnica’; i kao toponim: *Ràka*. Vidi Holzer 2011b: 143.

Hrv. **rāklo**: lat. *rotulus* ‘kotačić’ > rom. **rāklu* > slav. **rākla* > hrv. *rāklo* ‘kotač na kolima’ (na Korčuli i Hvaru). Vidi i dolje *ròklo*. Vidi Holzer 2011b: 144.

Hrv. **ràža**: lat. **radia* ‘zraka’ > rom. **rādza* > slav. **rā'džjā* > hrv. *ràža* ‘zraka’. Uz to istoznačni maskulinum lat. *radius* > hrv. *raž*. Usp. *Rožat*. Vidi Holzer 2011b: 144 (ovdje s korekturom).

Hrv. **ròklo**: lat. *rotulus* ‘kotačić’ > rom. **rōklu* > slav. **rōkla* > hrv. *ròklo* ‘klupko konca’. Vidi i gore *rāklo*. Vidi Holzer 2011b: 145.

Hrv. **rûjba**: lat. *rubea* ‘crvena’ > rom. **rōjba* > slav. **rōjbā* > hrv. *rûjba* ‘upala i otvor na rukama i nogama od studeni, vašica, nazebine, bugance’. Vidi Holzer 2011b: 146.

Hrv. **sòtona**: grč. σατανᾶς > lat. *satanas* > rom. **sātana* > hrv. dij. *sòtona* (Bačka). Vidi Holzer 2011b: 150.

Hrv. **žàkan**: grč. διάκονος > lat. *diāconus* > rom. **dzākōnu* > slav. **džā`kunu* > hrv. *žàkan* ‘klerik, đakon’. Vidi Holzer 2011b: 165.

Hrv. **žmũ**: lat. *modiolus* ‘vagan’ > rom. **mōdzōlu* > slav. **mudžōlu* > čak. *žmũ*. Vidi Holzer 2011b: 167.

GEOGRAFSKA IMENA

Hrv. **Bâg**: lat. *Vegium* > rom. **βεγε* > slav. **Bigi* > hrv. *Bâg*. Staro ime Karlobaga. Vidi Holzer 2011b: 93.

Hrv. **Bâst**: lat. **Bistum* > rom. **Bestu* > slav. **Bistu* > hrv. *Bâst*. Vidi Holzer 2011b: 93-94.

Hrv. **Bâška**: Od slav. **Bigi*, objašnjenoga u natuknici *Bâg* iz romanskoga, izveden je pridjev **Bidžiskā*. Doduše, ovdje nije riječ o Karlobagu, nego o selu na Krku. Daljnji je razvoj poimeničenoga pridjeva sljedeći: **Bidžiskā* > hrv. *Bâška*. Vidi Holzer 2011b: 94.

Hrv. **Bôl**: lat. **Vallum* ‘bedem’ > rom. **βallu* > slav. **Ballu* > čak. *Bôl*. Toponim na Braču i ispred Dioklecijanove palače u Splitu. Potvrda iz 1096. godine *a Ballo* odnosi se na onaj u Splitu. Vidi Holzer 2011b: 95 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Bòsut**: lat. **Basantem* > rom. **Basante* > slav. **Basan`tu* > hrv. *Bòsut*. Lijevi pritok Save i selo na njegovu ušću. Vidi Holzer 2011b: 95.

Hrv. **Brâč**: lat. *Brattia* > rom. **Brātsa* > slav. **Brāču* > hrv. *Brâč*. Vidi Holzer 2011b: 95.

Hrv. **Brgat**: lat. **Virgātum* ‘koje ima šibe’ > rom. **βergātu* > slav. **Birgā`tu* > hrv. *Brgat*. Brdo kod Dubrovnika i dva sela (Gornji i Donji Brgat) na njemu. Vidi Holzer 2011b: 96.

Hrv. **Brkâta**: lat. **Verticāta* > rom. **βertekāta* > slav. **Birtikā`tā* > čak. *Brkâta*. Vidi Holzer 2011b: 96. Posuđeno nakon Treće palatalizacije.

Hrv. **Bûna**: lat. **Bona* > rom. **Bōna* > slav. **Bō`nā* > hrv. *Bûna*. Radi se o imenu dvaju sela u Hrvatskoj te rijeke koja se nizvodno od Mostara ulijeva u Neretvu, kao i sela na njezinu ušću koje je još u 10. stoljeću bilo grad. Vidi Holzer 2011b: 97.

Hrv. **Càptat**: lat. *Civitatē* (akuzativ!; srednjolat. *Civitas vetus ragusina*) > rom. **Kiβetāte* > slav. **Kibitā`tu* > hrv. *Càptat*. U antici se grad zvao *Epidaurum*. **Posuđeno prije Druge palatalizacije**. Vidi Holzer 2011b: 97-98.

Hrv. **Càska**: lat. *Cissa* (ime otoka Paga) > rom. **Kessa* > slav. **Kisā` + -iskā` = *Kisiskā` > hrv. Càska*. **Posuđeno prije Druge palatalizacije**. Mjesto na Pagu. Vidi Holzer 2011b: 98.

Hrv. **Càvtat**: = *Càptat*. Vidi Holzer 2011b: 98.

Hrv. **Crès**: grč. Κρέσα, lat. *Crexi* > rom. *Kersø* > slav. **Ker'su* > hrv. *Crès*. Vidi Holzer 2011b: 98-99.

Hrv. **Diklo**: lat. *Duculum* > rom. **Dūklū* > slav. **Dū'kla* > hrv. *Diklo*. Selo kod Zadra. Vidi Holzer 2011b: 101.

Hrv. **Dráč**: grč. Δυρράχιον > lat. *Dyrrhachium* > **Doratsu* (usp. tal. *Durazzo*) > rom. **Dorātsu* > slav. **Durāčju* > hrv. *Dráč*. Egzonim za Durrës. Vidi Holzer 2011b: 102 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Hvâr**: grč. Φάρος > lat. **Farus* > rom. **Fāru* > slav. **Xwāru* > hrv. *Hvâr*. Vidi Holzer 2011b: 107-108.

Hrv. **Jākīn**: grč. ἀγκώνα (ak. od ἀγκών) > lat. *Ancōna* > rom. **Ākūna* > slav. **Ākūnu* > hrv. *Jākīn*. Vidi Holzer 2011b: 108.

Hrv. **Kārin** (na Pagu): lat. *Quirīnus* > rom. **Kerīnu* > slav. **Kirīnu* > čak. *Kārin*. Groblje na rubu grada Paga (*Sveti Karin*) i osobno ime. Vidi Holzer 2011b: 110.

Hrv. **Kārīn** (kod Zadra): lat. *Corīn(i)um* u Liburniji > slav. **Kurīn(j)u* > čak. *Kārīn*. Vidi Holzer 2011b: 110.

Hrv. **Kčāra**: lat. **Cōtiāria* > rom. **Koṭsār'a* > slav. **Kučā' rjā'* > hrv. *Kčāra* (danas *Čāra*, na Korčuli). Vidi Holzer 2011b: 110.

Hrv. **Klīs**: lat. **Clūsa* > rom. **Klūsa* (usp. 852. *curtis quae Clusan dicitur*) > slav. **Klū'su* > hrv. *Klīs*. Vidi Holzer 2011b: 112.

Hrv. **Knīn**: lat. *Tinnīnium* ili *Tinnīn(i)um* > rom. **Tēnnēn'u* ili **Tēnnīn(')u* > slav. **Tinīn(j)u* > hrv. *Knīn*. Vidi Holzer 2011b: 112.

Hrv. **Kōnāvlje**: lat. **Cannābula* 'kanal za odvodnjavanje' > rom. **Kanābla* > slav. **Kanā'blje* > hrv. *Kōnāvlje*. Župa jugoistočno od Dubrovnika. Vidi Holzer 2011b: 113.

Hrv. **Košljūn**: lat. **Castelliōnem* > rom. **Kastell'ōne* > slav. **Kastiljō'nu* > čak. *Košljūn* (otok u zaljevu kod Punta na Krku). Vidi Holzer 2011b: 114-115.

Hrv. **Kōtor**: τὰ Δεκάτερα (Konst. Porf.), lat. *Cattarum* > rom. **Kattaru* (usp. tal. *Cattaro*) > slav. **Kataru* > hrv. *Kōtor*. Egzonim. Vidi Holzer 2011b: 115.

Hrv. **Krbēla**: lat. **Crībellum* 'malo sito' > rom. **Kribellu* > slav. *Kribellā'* > hrv. (*Velika* i *Mala*) *Krbēla* (dva otočića). Vidi Holzer 2011b: 117 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Křf**: rom. (preuzeto iz grčkoga jezika, usp. Κορφοί; 968. *ad Coriphus*) **Korfu* (usp. tal. *Corfū*) > slav. **Kurfū* > hrv. *Křf*. Egzonim za Korfu. Vidi Holzer 2011b: 117.

Hrv. **Křk**: grč. Κούρικον > lat. **Curicum* > rom. **Korku* > slav. **Kurku* > hrv. *Křk*. Vidi Holzer 2011b: 117.

Hrv. **Křkar**: grč. (ἡ Μέλαινα) Κόρκυρα > lat. *Corcyra* > rom. **Korkura* > slav. **Kur'kuru* > hrv. *Křkar*. Staro ime Korčule. Vidi Holzer 2011b: 117-118.

Hrv. **Krknāta**: lat. **Circināta* (sc. *insula*) 'okrugla' > rom. **Kerķenāta* > slav. **Kirkinā'tā'* > čak. *Krknāta*. **Posuđeno nakon Druge palatalizacije**. Vidi Holzer 2011b: 118.

Hrv. **Kùpa**: grč. Κόλαπις > lat. *Colapis* > rom. **Kolpe* > slav. **Kul`pā`* > hrv. *Kùpa*. Vidi Holzer 2011b: 119.

Hrv. **Labdàra**: lat. **Lapidāria* > rom. **Lapedār`a* > slav. **Lapidā`rjā`* > čak. *Labdàra*. Otočić u blizini Dugoga otoka. Vidi Holzer 2011b: 120.

Hrv. **Làbīn** (kod Trogira): lat. *Albōna* > rom. **Albūna* > slav. **Albūnu* > hrv. *Làbīn*. Vidi Holzer 2011b: 120.

Hrv. **Làbin** (u Istri): lat. *Alvōna* > rom. **Alβūna* (Konst. Porf. gen. ἀλβούνου) > hrv. *Làbin*. Vidi Holzer 2011b: 120.

Hrv. **Làkljan**: lat. **Liciniāna* > rom. **Leḱen`āna* > slav. **Likinjā`nu* > hrv. *Làkljan*. Danas nenaseljen otok između Mljeta i Šipana. **Posuđeno nakon Druge palatalizacije**. Vidi Holzer 2011b: 121.

Hrv. **Làstovo**: grč. Λάδεστα > rom. **Ladsta* > slav. *Lasta* (javlja se u dubrovačkim ispravama 13. i 14. st.) + Sufiks *-obo* > hrv. *Làstovo*. Vidi Holzer 2011b: 121.

Hrv. **Lavkāt**: lat. *Rubicāta* > rom. **Loβreḱāta* > slav. *Luβrikā`tu* > čak. *Lavkāt*, staro ime otoka Vrgade. Današnje *Vrgāda* potječe iz mletačkoga. Vidi Holzer 2011b: 121-122.

Hrv. **Lòvran**: lat. *Lauriāna* > rom. **Lawr`āna* > slav. *Lawrjā`nu* > hrv. *Lòvran*. Grad u Istri (njemački oko 1400. godine *Lauran*). Vidi Holzer 2011b: 121-123.

Hrv. **Lòvrēč**: lat. *Laurentius* > rom. **Lawrentsu* > slav. **Lawrenču* > hrv. (glag.) *Lòvrēč*. Vidi Holzer 2011b: 123.

Hrv. **Màjsan**: lat. *Maximus* > rom. **Majsēmu* > slav. *Majsimu* > čak. *Màjsan*. Vidi Holzer 2011b: 124.

Hrv. **Màkār**: lat. *Muccurum* > rom. **Mokkru* > slav. **Mukru* > hrv. *Màkār*. Danas dio Makarske čije je ime izvedeno od *Màkār*. Vidi Holzer 2011b: 124-125.

Hrv. **Makirina**: lat. *māceria* 'zid oko vrta' > rom. **makēr`a* > slav. **makērjā`* > ikav. (sufigirano) *Makirina* (kod Pirovca), *Màkirina* (Poljica). **Posuđeno poslije Druge palatalizacije**. Usp. i *mocira* (**posuđeno prije Druge palatalizacije**). Vidi Holzer 2011b: 125.

Hrv. **Mīrì**: lat. *mīrus* > rom. **mīru* > slav. **mīru* > čak. *Mīrì* (u Jurandvoru). Usp. gore jedninu *mīr*. Vidi Holzer 2011b: 126.

Hrv. **Mljèt**: grč. Μελίτη > lat. *Melita* > rom. *Melta* > slav. **Mel`tu* > hrv. *Mljèt*. Vidi Holzer 2011b: 127-128.

Hrv. **Mòsor**: lat. *Massarum* > rom. **Massaru* > slav. **Massaru* > hrv. *Mòsor*. Vidi Holzer 2011b: 129 (ovdje s korekturom), UzU 90.

Hrv. **Mošūni**: lat. *mansiōnem* > rom. **mas`ōne* > slav. **masjō`nu* > čak. **mošūn* u množini *Mošūni*. Toponim na Krku. Vidi gore *mošūn*. Vidi Holzer 2011b: 130.

Hrv. **Nàdīn**: lat. *Nēdīnum* > rom. **Neđīnu* > slav. **Nidīnu* > hrv. *Nàdīn*. Vidi Holzer 2011b: 131.

Hrv. **Nīn**: lat. *Aenōna* > rom. **Nūna* > slav. **Nūnu* > hrv. *Nīn*. Vidi Holzer 2011b: 132-133.

Hrv. **Nòrīn**: lat. *Narōnem* > rom. **Narūne* > slav. **Narūnu* > hrv. *Nòrīn*. Vidi Holzer 2011b: 133-134.

Hrv. **Òcinj**: lat. *Olcinium* > rom. **Olkēn'u* > slav. **Ulkī'nju* > hrv. *Òcinj*. Egzonim za grad u Crnoj Gori. Vidi Holzer 2011b: 134.

Hrv. **Òkić**: lat. **Acūtium* > rom. **Akūtsu* > slav. **Akū'čju* > hrv. *Òkić*. Ruševina tvrđave kod Samobora. Vidi Holzer 2011b: 135 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Olib**: lat. **Alluvium* 'naplava' > rom. **Allūjβu* (usp. 1419. *Alluybum*) > slav. **Alūj'bu* > čak. *Olib*. Otok. Vidi Holzer 2011b: 135.

Hrv. **Omišalj**: lat. **Ad mūsculum* 'mjesto, koje se nalazi kod sitnih školjka (dagnja) uz obalu' > rom. **Ad mūsli* > slav. **Amū'slju* > čak. *Omišalj*. Vidi Holzer 2011b: 135-136.

Hrv. **Òprtalj**: lat. **Ad portulam* > rom. **Ad portula* > slav. **Apurtulju* > čak. *Òprtalj*. Tal. *Portole*. Vidi Holzer 2011b: 136.

Hrv. **Osòr**: grč. ἄσπορος > lat. *Apsarus* > rom. **Apsaru* > slav. **Apsaru* > čak. *Osòr*. Vidi Holzer 2011b: 136-137 (ovdje s korekturom), UzU 89.

Hrv. **Pâg**: lat. **Pāgus* 'selo' > rom. **Pāgu* > slav. **Pāgu* > hrv. *Pâg*. Vidi Holzer 2011b: 138.

Hrv. **Pläža**: grč. πλάγιος 'qui présente le flanc' > lat. **Plagia* > rom. **Plāzda* > slav. **Plā'džjā* > hrv. *Pläža* 'sve što je na južnoj obali Hvara' i ime sela na Hvaru. Vidi Holzer 2011b: 140 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Plòmu**: lat. *Flanōna* > rom. **Flamūna* > slav. **Plamūnu* > hrv. *Plòmin*. Vidi Holzer 2011b: 140.

Hrv. **Porèč**: lat. *Parentium* > rom. **Parentsu* > slav. **Paren'čju* > čak. *Porèč*. Vidi Holzer 2011b: 141 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Postira**: lat. **Pastūra* nom. jd., ženski rod 'pašnjak' > rom. **Pastūra* > slav. **Pastū'rā* > čak. *Postira* nom. ak. mn., srednji rod. Toponim na Braču. Vidi Holzer 2011b: 141.

Hrv. **Pûlj**: lat. *Pōla* > rom. **Pōla* > slav. **Pōlju* > hrv. *Pûlj* (*Pula* je iz mletačkoga). Vidi Holzer 2011b: 143.

Hrv. **Pupnät**: lat. **Pampinātus* 'obrastao vinovom lozom' > rom. **Pampēnātu* > slav. **Pampinā'tu* > čak. *Pupnät*. Selo na Korčuli. Vidi Holzer 2011b: 143.

Hrv. **Räb**: lat. *Arba* > rom. **Arba* > slav. **Ar'bu* > hrv. *Räb*. Vidi Holzer 2011b: 143.

Hrv. **Räša**: lat. *Arsia* > rom. **Ars'a* > slav. **Ar'sjā* > hrv. *Räša*. Vidi Holzer 2011b: 144.

Hrv. **Ròžat**: lat. **Radiātum* 'obasjan, osvijetljen' > rom. **Radzātu* > slav. **Radžjā'tu* > hrv. *Ròžat*. Dio Rijeke dubrovačke. Usp. gore *räža* 'zraka'. Vidi Holzer 2011b: 145 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Sènj**: lat. *Senia* > rom. **Sen'a* > slav. **Senju* > hrv. *Sènj*; tal. *Segna*, njem. *Zengg*. Vidi Holzer 2011b: 147.

Hrv. **Sísak**: lat. **Sisca* > rom. **Sēska* > slav. **Sīsku* > hrv. *Sisak*. U latinskome je potvrđen samo lik *Siscia*, no s obzirom na hrvatski lik imena valja računati s vulgarnolatinskim uspo-rednim likom **Sisca*. Vidi Holzer 2011b: 148.

Hrv. **Skràdīn**: lat. *Scardōna* > rom. **Skardūna* > slav. **Skardūnu* > hrv. *Skràdīn*. Vidi Holzer 2011b: 148-149.

Hrv. **Sòlīn**: lat. *Salōna* > rom. **Salūna* > slav. **Salūnu* > hrv. *Sòlīn*. Vidi Holzer 2011b: 149.

Hrv. **Sòlūn**: grč. Θεσσαλονίκη > Σαλονίκη > lat. ... > slav. **Salōnu* > hrv. **Sòlūn**. Vidi UzU 111-112.

Hrv. **Spłit**: grč. ἡ ἀσπάλαθος > lat. *Spalatum* > rom. **Spel̄ti* > slav. **Spel̄tu* > hrv. ikav. *Spłit*. Vidi Holzer 2011b: 150.

Hrv. **Srijēm**: lat. *Sirmium*; pored toga, kako se čini, **Sirmum* (usp. **Sisca* uz *Siscia*, v. gore *Sisak*) > rom. **Sermu* > slav. **Sermu* > hrv. *Srijēm*. Vidi Holzer 2011b: 151.

Hrv. **Sūsak**: grč. σάμψυχον ‘mažuran’ > lat. **Sampsichum* > rom. **Samsēku* (usp. tal. *San-sego*) > slav. **Sam̄siku* > hrv. *Sūsak*. Vidi Holzer 2011b: 153.

Hrv. **Tār**: lat. **Turris* > rom. **Tor̄re* > slav. **Turri* > hrv. *Tār*. Vidi Holzer 2011b: 155 (ovdje s korekturom). UzU 91.

Hrv. **Trīlj**: lat. *Tilūrium* > rom. **Telūr̄u* > slav. **Tilūrju* > hrv. *Trīlj*. Vidi Holzer 2011b: 156.

Hrv. **Trògīr**: grč. Τραγοῦριον > lat. *Tragurium* > rom. **Tragūr̄u* > slav. **Tragūrju* > hrv. *Trògīr*. Vidi Holzer 2011b: 156.

Hrv. **Vīr**: lat. **Ūra* > rom. **Ūra* > slav. **Ūru* > hrv. *Vīr*. Otok južno od Paga. Vidi Holzer 2011b: 159.

Hrv. **Vrsār**: lat. *Ursāria* > rom. **Orsār̄a* > slav. **Ursā̄rju* > čak. *Vrsār*. Vidi Holzer 2011b: 161.

Hrv. **Vūka**: lat. *Ulca* > vi rom. **Olka* > slav. **Ul̄kā̄* > hrv. *Vūka*. Vidi Holzer 2011b: 162.

Hrv. **Zàdar**: vlat. *Iādera* > rom. **Dzādra* > slav. **Dzā̄dru* > hrv. *Zàdar*. Vidi Holzer 2011b: 162-163.

Hrv. **Zèta**: rom. *Genta* (potvrđeno u mletačko doba) > slav. **Gen̄tā̄* > hrv. *Zèta*. Vidi Holzer 2011b: 163-164.

Hrv. **Žmân**: lat. **Mediānum* ‘srednje’ > rom. **Međzānu* > slav. **Midžjā̄nu* > čak. *Žmân*. Vidi Holzer 2011b: 167 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Žnjân**: lat. **Iūniānum* (predijalni toponim: ‘Junijev’) > rom. **Dzun̄ānu* > slav. **Džjunjā̄nu* > čak. *Žnjân*. Nekoć „polje sa kapelicom poznatom pod imenom Gospe od *Žnjāna* na putu, što vodi istočno od Spljeta put Omiša uz more” (Skok), danas dio Splita. Vidi Holzer 2011b: 168 (ovdje s korekturom).

Hrv. **Žūt**: lat. **Iunctum* ‘privezano’ > rom. **Dz̄on̄ctu* > slav. **Džjun̄xtu* > hrv. *Žūt*. Ime je motivirano blizinom otoku Kornat, dakle „privezanošću” za njega. Vidi Holzer 2011b: 169 (ovdje s korekturom).

ETNONIM

Hrv. **Sracìn**: lat. *Saracēnus* > rom. **Sarkēnu* > slav. **Sarkī`nu* > hrv. *Sracìn* 'Saracen'. Vidi Holzer 2011b: 150-151.

OSOBNNA IMENA

Hrv. **Dmìtar**: grč. Δημήτριος > lat. *Dēmētrius* > rom. **Demētr`u* > slav. **Dimī`trju* > hrv. *Dmìtar*. Vidi Holzer 2011b: 102.

Hrv. **Dújam**: lat. *Domnius* > rom. **Dōjmu* > slav. **Dōjmu* > hrv. *Dújam*. Vidi Holzer 2011b: 103.

Hrv. **Filip**: grč. Φίλιππος > lat. *Philippus* > rom. **Felēppu* > slav. **Filipъ* > hrv. *Filip*. Vidi Holzer 2011b: 104.

Hrv. **Gr̕gūr**: grč. Γρηγόριος > lat. *Grēgorius* > rom. **Grēgōr`u* > slav. **Grigōrju* > hrv. *Gr̕gūr*. Vidi Holzer 2011b: 105-106.

Furlanske posuđenice

„Hrvatska rodovska vlast pripadala je također [...] misijskomu području Franačkoga carstva, i to onomu njegovu dijelu za koji je bio zadužen patrijarhat u Akvileji.” (Katičić 1998: 217-221, 366; na njemačkome Katičić 1999a: 186-188, 316. Vidi i Skok 1953: 51.

Ova je oglejska misija (starohrv. *Oglej* = Akvileja) donijela Hrvatima niz furlanskih riječi, uglavnom religioznih termina. Vidi Popović 1960: 587 i Krebs-Garić 2015: 114-115.

Prisna veza kneževske Hrvatske s oglejskom crkvom odražuje se u **Čabdaskom evangelijaru** (5. ili 6. st.; starohrv. *Čabdad* = Cividale) u koji su hrvatski knez **Trpimir** (*domno Tripimiro*; vladao je sredinom 9. stoljeća, v. Katičić 1999a: 283), njegov sin **Petar**, hrvatski knez **Branimir** (*†Brannimero comiti*; vladao je u sedamdesetim godinama 9. stoljeća v. Katičić 1999a: 286) i njegova žena **Maruša** (*Mariosa cometissa*) upisali svoja imena povodom svojih posjeta samostana u Čabdadu. Međutim, upisana su i imena prvoga kršćenoga bugarskoga vladara te panonskih i moravljanskih knezova. Vidi Katičić 1998: 351, 353.

Kako bi se razumjeli primjeri furlanskih posuđenica u hrvatskome treba znati da između dalmatskoga (veljotskoga) jezika i furlanskoga teče izoglosa **zapadnoromanske sonorizacije**: Zapadno od te izoglose bezvučni suglasnici među samoglasnicima ili iza samoglasnika i ispred glasa *r* postaju zvučnima. Vidi Lausberg 1967: 29.

Španjolski se, npr., nalazi unutar te izoglose pa pripada zapadnoromanskomu, zato lat. *amicus* ‘prijatelj’ > šp. *amigo*, književni se talijanski, međutim, nalazi izvan te izoglose pa pripada istočnoromanskomu, zato se kaže *amico* bez sonorizacije kao i veljotski *amaik*.

Furlanski se nalazi unutar te izoglose pa pripada zapadnoromanskomu, zato lat. *cīvitātem* (akuzativ!) > starohrv. *Čabdud*, dalmatoromanski se, međutim, nalazi izvan te izoglose pa pripada istočnoromanskomu, zato se kaže hrv. *Càvtat/Càptat* (vidi gore) bez sonorizacije.

Mletački se nalazi unutar te izoglose pa pripada zapadnoromanskomu, zato lat. *aurāta* > hrv. *orāda*, dalmatoromanski se, međutim, nalazi izvan te izoglose pa pripada istočnoromanskomu, zato se kaže hrv. *òvrata* (vidi gore) bez sonorizacije.

U **Rižanskome placitu** iz godine 804. (vidi gore) ocrtava se dvaputa zapadnoromanski izgovor: *segant nostras pradas!* Ili se Rižana (kod Kopra u Sloveniji) nalazi unutar izoglose sonorizacije ili pisac te povelje potječe iz takva mjesta.

CRKVENI TERMINI:

Hrv. **kríž**: lat. *crucem* (akuzativ!) > (sa palatalizacijom poput talijanske, usp. *croce*) **kruče* > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**, za razliku od veljotskoga *krauk!*) **krodže* > rom. **krūdže* > slav. **krūdži* > hrv. *kríž*; ovako u svim „katoličkim” slavenskim jezicima, usp. poljski *krzyż*.

Hrv. **Rîm**: lat. *Rōma* > rom. **Rūma* > slav. **Rūmu* > hrv. *Rîm*.

Hrv. **kòrizma**: lat. *quadragēsima* ‘40. dan prije uskrsa’, poslije ‘40 dana posta’ > rom. (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom** — „mit Lenierung, wogegen kroat. *korisma* aus dem Dalmatisch-Romanischen, vgl. vegliotisch *koresma*” Katičić 1980: 31) **quarēzima* > **karēzima* > slav. **karīzimā* > hrv. *kòrizma*. Vidi Skok 1953: 57-58, Skok II 154-155 (s. v. *korisma*), Popović 1960: 587, Katičić 1980: 31, Krebs-Garić 2015 (Lehn- und Erbwortschatz): 96-97.

Hrv. **žezināti**: lat. *ieiūnus* ‘trijezan’ > rom. **dzedzūnu* > slav. **džedžūnu* u izvedenici **džedžūnā tēj* > čak. *žezināt* ‘postiti’. Vidi Holzer 2011b: 166, Krebs-Garić 2015: 96.

Hrv. **kolèda** ‘Božić, koledanje’: lat. *calēndae* (sc. *ianuariae*) > slav. **kalēndā* > čak. *kolèda*. Odnosi se prvobitno na pogansku novogodišnju povorku. Vidi ARj V 185 f., Skok II 124, Snog 2003: 291, Holzer 2009: 101-104, Boček 2010: 52-55.

Hrv. **pògan**: lat. *pāgānus* ‘zum Gau, Dorfe, Lande gehörig, ländlich; heidnisch, seoski, selu pripadan’ i potom ‘poganski’ jer se kršćanstvo prvotno širilo gradovima, a na selu su se dulje održali poganski običaji > rom. **pagānu* > slav. **pagānu* > hrv. *pògan*. Vidi ARj X 365-367, 368-369, Skok II 694, Boček 2010: 132-136.

Hrv. **podreka**: grč. *πατριάρχης* > lat. *patriarcha* > Istarski razvod 1a7 *gospodinu Rajmundu, podreke z Ogleja*, 1b15-16 *od g(ospo)d(i)na Rajmunda, podreki z Ogleja*, sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**. Sloven. *podréka* (v. Bezljaj III 72). Vidi ARj X 309, Skok 1953: 54, Skok II 623, Katičić 1980: 32, Krebs-Garić 2015: 89.

Hrv. **prvad**: grč. πρεσβύτερος ‘stariji’ > vlat. *praebyter* > rom. (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**; starofurl., staromlet. *prevede*) **prevede* > slav. **prъvьdъ* > hrv. *prvad* ‘svećenik određenoga ranga’ (Vinodolski zakon). Vidi ARj XII 539-540, Skok 1953: 54-55, Skok III 61, Katičić 1980: 32, Krebs-Garić 2015: 89.

Hrv. **sùtal** (čak., na Rabu i na Krku): lat. **sanctulus* > rom. **santulu* > slav. **san`tulu* > čak. *sùtal*. Vidi Skok 1930: 190, Skok III 366, Skok 1953: 56-57, Popović 1960: 587 („nur auf dem Gebiete des Aquil. Patriarchates hat das daraus entstandene *santolo*, -a eine solche Bedeutung; sonst gilt auf dem Balkan *compater* für ‘Taufpate’: vgl. skr. *kum* ‘ds.’”), Katičić 1980: 32, Tekavčić 1976: 47.

Mlađa je posuđenica iz mlađega romanskoga idioma **plòvan**: lat. *plebānus* > rom. **pleßānu* > **plovānu* (> furl. *plevan*, tal. *pievano* i *piovano* ‘Pfarrer’; *e* > *o* navodno zbog *v*) > hrv. *plòvan*, usp. Istarski razvod 33a13 *plovan*. Vidi Skok 1953: 55, Skok II 689 („građani, dok seljaci vele *pòp*”), Katičić 1980: 32, Krebs-Garić 2015: 91.

Riječi *kòrizma*, *kolèda*, *pògan* i *podreka* preuzete su prije sveslavenske **glasovne mijene a > o** koja se dogodila početkom 9. stoljeća. Međutim, iz sadržajnih razloga preuzete su te riječi najvjerojatnije poslije početka franačke misije, koja je počela krajem 8. stoljeća. **Sve skupa upućuje na to da je cijeli taj sloj posuđen oko godine 800.** Taj zaključak o jednom kulturnopovijesnom zbivanju proizlazi iz kombinacije znanja o drugim **kulturnopovijesnim** činjenicama i znanja o **glasovnim** zakonima.

Riječi *kòleda* i *pòganin* nalaze se i u **sjevernim slavenskim jezicima**. Možda su *kòleda* i *pòganin* izravne posuđenice u pojedinačnim slavenskim jezicima; oglejska je misija naime bila samo jedan ogranak opće franačke misije koja je zračila i iz drugih središta, na primjer **Salzburga**.

Imena dana tjedna su od utorka do petka kalkovi oglejskih imenovanja. „Äußerst bemerkenswert ist [...], daß die slawischen Benennungen der Wochentage auf einer Zählung beruhen, die mit dem Montag als dem ersten Tage der Woche anfängt. Die Kirche von Konstantinopel aber, sowohl als auch die Kirche von Rom, zählt die Wochentage ab Samstag, so daß der Sonntag der erste und der Montag der zweite Wochentag ist. Nur die Kirche von Aquileia hat diese jüdische Zählung, die sich am Sabbat orientiert, durch eine [...] ersetzt, die [...] den Montag als den ersten Tag der Woche zählt. Das hat sich in der friaulischen Benennung dieses Tages als *prindi* aus lat. *primu(m) die(m)* niedergeschlagen. Die gemeinlawischen Benennungen der Wochentage beruhen also auf einer aquileiensischen Zählung. Darüber hinaus aber ist der Montag in einer Reihe kroatischer Mundarten an der Adria ausdrücklich als *prvi dan* [...] bezeichnet” (Katičić 1980: 32).

POSUDE:

Hrv. **zđjèla**: lat. *scutella* ‘plitka zdjelica’ > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**) rom. **skudēla* > slav. **skudē`lā`* > hrv. *zđjèla*. Usp. lat. *scutella* > njem. *Schüssel* (za *t* > *ss* usp. engl. *water* : njem. *Wasser*) kao već germansku posuđenicu, posuđenu prije zapadnoromanske sonorizacije.

Hrv. **golīda**: grč. γαυλίδα (ak. jd. od γαυλίς ‘vjedro’) > lat. *gallēta* > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**) rom. **galēda* > slav. **galī`dā`* > (sa *a* > *o*, dakle posuđeno oko 800.) čak. *golīda* ‘drveni sud za vodu ili mlijeku’. Vidi Skok I 586, Tekavčić 1976: 45 (starofurlanski).

IMENA FURLANSKIH GRADOVA:

Òglēj: lat. *Aquilēia* > **Akuleia* > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**) starofurlanski *Aghulea* (v. Katičić 1980: 29) > slav. **Agulē`ju* > (sa *a* > *o*, dakle posuđeno oko 800.) hrv. **Òglēj*, usp. Istarski razvod). Sloven. *Oglēj* (Snoj 2009: 528). Vidi ARj VIII 748, Skok 1953: 52-53, Skok II 547. Vgl. Holzer 2015: 20.

Vidam: lat. (oko 1000.) *Ūtinum* > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**) rom. **Ūdenu* (furl. *Udin*, vgl. ital. *Udine*) > slav. **Ūdinu* > hrv. *Vidam*, Istarski razvod 1b4 i 33a22 z *Vidma*. Sloven. *Videm*. Usp. Šekli 2009: Fužnote 20, Snaj 2009: 454, Skok III 586, Katičić 1980: 29.

Čabdad: lat. *Cīvitātem* (u antici *Forum Iulium*, u doba Langobardā *Civitas Austriae*) > (sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**) rom. **Čiβedāde* > slav. **Čibidā`du* > hrv. *Čabdad* (Istarski razvod). Vidi Holzer 2011b: 99-100. Sloven. *Čedad*.

Mletačke posuđenice

Hrvatski jezik, pogotovu na moru, pun je venecijanizama. Od 13. stoljeća, nakon mletačkih osvajanja na hrvatskoj obali (vidi Tekavčić 1976: 37), pojačalo se posuđivanje mletačkih riječi u hrvatski jezik. Usp. Popović 1960: 592-594.

U prvom redu Hrvati su preuzeli mletačke riječi za pojmove državne organizacije, ribolova, pomorstva, ali i mletačka imena hrvatskih otoka i drugih geografskih objekata:

Hrv. **orāda**: lat. *aurāta* ‘pozlaćena’ sa zapadnoromanskom **sonorizacijom** i prijelazom dvo-glasa *aw* u *o*. Vidi Skok II 581 (s. v. *òvrata*), Tekavčić 1976: 38.

Hrv. **Vrgada**: lat. **Rubricāta* ‘crvena’ > **Bricāta* sa dva primjera zapadnoromanske **sonorizacije**. Vidi Holzer 2011b: 121-122 s. v. *Lavkāt*.

Hrv. **Mažirina**: lat. *māceria* ‘zid oko vrta’ sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**. Toponim na Žirju. Vidi Tekavčić 1976: 40, 44.

Hrv. **Korčula** preko mletačkoga od lat. *Corcyra* (< gr. Κόρκυρα). Vidi Tekavčić 1976: 50, Holzer 2011b: 117-118 (s. v. *Křkar*).

Hrv. **Šolta** < mletački *Solta* < lat. *Solenta*. Vidi Tekavčić 1976: 50.

Hrv. **šan** (*šan Grgur*): lat. *sanctus*. Vidi Tekavčić 1976: 47.

Hrv. **kālēž** < mletački *calese* < lat. *calicem* (akuzativ! od *calix*) sa zapadnoromanskom **sonorizacijom**. Vidi Skok 1953: 59, Skok II 20, Popović 1960: 587.

Kako se čini, **nazivi novca u Vinodolskom zakonu** (1288.) upućuju na trgovinu Vinodola s Italijom: usp. Vinodolski zakon 2v1-2: *neveće bolanač 15 vernez benetačkih*. Budući da se radi o uglavnom talijanskom novcu, preporučuje se da se i riječi smatraju **talijanizimima**; da se radi baš o venecijanizmima, ne može se tvrditi:

Hrv. **bòlanča** ‘neki novac, vaga sa dvije zdjele’ < srlat. *balanciae*, -*arum* (Ragusa 1272.), *ballanciae*, -*arum* (Ragusa 1277.) < vulglat. *bilancia*, klasični lat. *bilanx*, mlet. *balanza* (ARj I 425, Skok I 186).

Hrv. **vernez** = **vrnez** ‘sitni novac’ < lat. *vernensis*, *veronensis* ‘moneta Veronae’ (ARj XXI 525, Skok III 629).

Hrv. **benetački**: Međutim, Skok I 137 sugerira dalmatsko podrijetlo.

Hrv. **sòldīn**, tal. *soldino* (ARj XV 904, Skok III 304).

Hrv. **libra** < tal. *libbra* < lat. *libra* ‘vaga’ (Skok II 293).

Predrimsko jezično blago

Romanski jezici u danas hrvatskim zemljama posreduju supstrate koji leže ispod latinskoga sloja. Najvažniji predrimski narodi na tlu današnje Hrvatske su bili:

— **Delmati** između Krke i Neretve (sa Solinom-Salona). Po njima se nazvala cijela rimska provincija.

— **Liburni** između Krke i Raše.

— **Histri** u pravoj Istri.

— **Japodi** iza Liburana u zaleđu.

— **Varcijani** su bili Kelti. Naselili su se oko Andautonije, dakle antičkoga Zagreba.

Vidi Katičić 1999a: 21-24.

Manje-više mogu se svi toponimi koji se ne daju etimološki objasniti na temelju poznatih jezika, a to su slavenski, latinski i grčki, pripisati jezicima **predrimskih**, starosjedilačkih naroda i plemena. Takvi su primjerice *Krkar*, *Caska*, *Senj* (vidi gore).

Posuđenice iz starovisokonjemačkoga jezika

Oglejska misija nije transportirala samo furlanske riječi u hrvatski jezik, nego i starovisokonjemačke. U samome su Ogleju vladali **njemački patrijarsi** — naprimjer onaj *gospodin Rajmund*, koji se u Istarskom razvodu spominje kao *podreka z Ogleja*, ali i **Ulrich** (Eppensteiner, brat hercega Koruške, 12. st.) i **Philipp** (Spanheimer, kasnije herceg Koruške, 13. st.). Vidi Holzer 2008: 267 bilj. 20.

Oglej je poslao Hrvatima i **franačke misionare**. „Da je pak kristijanizacija i s njom latinska pismenost i književna naobrazba u zemlju hrvatske vlasti stigla s franačkoga crkvenog područja, razabire se još sasvim jasno po tragovima što ih je ostavilo takvo podrijetlo. Tako se prvi benetiktinski opat poznat po imenu u Hrvatskoj zove *Theudebertus*, jedan od prvih svećenika *Gumpertus*, a još pod kraj 9. stoljeća ninski je biskup *Aldefreda*.” Katičić 1998: 331 = Katičić 1999a: 289.

Najzanimljiviji je primjer Sas **Gottschalk** (806.-869.), koji se školovao u Fuldi, stekao je širom svijeta veliku slavu kao teolog i je boravio 846. kod furlanskoga grofa Eberharda i odande stigao na dvor hrvatskoga kneza Trpimira na Klisu. Boravio je 846.-848. možda u Rižinicama, tamo gdje je Trpimir kasnije osnovao samostan. Gottschalk daje zanimljive podatke o uporabi latinskoga jezika kod Hrvata, npr. da se njihov latinski jezik poklapa s onim u bizantskim gradovima u Dalmaciji a ne s onim koj bi odgovarao uporabi latinskoga jezika kod Franaka. To znači da nisu samo oglejski, dakle franački, misionari donijeli Hrvatima latinitet i latinizam. Ipak dokumentira Gottschalkov put od Furlanije do Hrvata i oglejsku pozadinu hrvatskoga kršćanstva. Vidi Katičić 1998: 340-349, Katičić 1999a: 296 i sl., LThK IV 955-957.

„U Hrvatskoj se poštivao niz tipično franačkih svetaca”: **Martin, Martha, Marcella, Anselmus, Ambrosius**. Vidi Katičić 1998: 333-334 = Katičić 1999a: 290-291. „Očito ti kultovi franačkih svetaca potječu odatle što je kristijanizacija hrvatske vlasti došla najvjerojatnije iz Akvileje”. Vidi Katičić 1998: 334 = Katičić 1999a: 291.

Izgleda, dakle, da je oglejska misija bila trojezična: latinska, furlanska i starovisokonjemačka. Međutim, treba ju promatrati u daleko većem okviru, u okviru franačke misije i političkoga utjecaja na Slavene duž cijele granice između Merovinškoga Kraljevstva i kasnije Karolinškoga Carstva s jedne i slavenskih zemalja s druge strane. Kasnije se pod otonskom vlasti produljio politički i crkveni upliv na sjeverozapadne Slavene. Oglej je bio samo najjužnije polazište franačke misije i političkoga utjecaja među Slavenima. Počela je ta misija vjerojatno već u merovinško doba, dakle u 7. stoljeću. Za pojedinačne starovisokonjemačke posuđenice teško je ustanoviti jesu li ih južni Slaveni izravno preuzeli od oglejske starovisokonjemštine ili od sjeverozapadnih Slavena, koji većinom posjeduju iste posuđenice.

CRKVENI TERMINI:

Hrv. **pòst**: stvnj. *fāsto* (njem. *Fasten*) > slav. **pastu* > hrv. *pòst*. Usp. Skok III 14-15, Newerkla 2011: 119, Pronk-Tiethoff 2013: 142-143, Klotz 2017: 169, Krebs-Garić 2015: 96.

Hrv. **čřkvi** (dat. jd.): kasnogrč. κυρικόν (vulgarni oblik 4. st.) > starobavarski **chřhha** > slav. **křkuwřj* (dat. jd.; nom. jd.: **křkū*) > hrv. *čřkvi* (s **Drugom palatalizacijom**). Usp. Skok I 275, Mackensen 1977: 66, Newerkla 2011: 123-124, Pronk-Tiethoff 2013: 102-105,

233, Krebs-Garić 2015: 81. Nekim se germanistima čini da su prvotno grčke riječi *crkva* i *pö̂p*, koje u Rimskoj crkvi nikada nisu bile u optjecaju, pripadale crkvenoj terminologiji arijanskih gotskih odnosno bavarskih misionara kod kasnoantičkih Franaka.

Hrv. *pö̂p*: kasnogrč. *παπᾱς* > stvnj. *phaffo* > slav. **ppappu* > hrv. *pö̂p* (**a** > **o!**). Vidi Mackensen 1977: 66, Newerkla 2011: 118-119, Pronk-Tiethoff 2013: 141-142, Krebs-Garić 2015: 88-89, UzU 90, 231.

Hrv. *òpat*: aram. *ܐܦܬܐ* > grč. *ἄββας* > lat. *abbas*, ak. *abbātem*, vulg. lat. **abbāde* (sa **sonorizacijom**; da je ta riječ preuzeta iz službenoga a ne iz pučkoga oblika latinskoga u bavarski, bavarski bi preuzeo latinski nominativ *abbas* a ne akuzativ) > starobavarski *appāt* (3 puta viskonjemačko pomicanje glasova) > slav. **appā'tu* > hrv. *òpat*. Najstarija potvrda nalazi se na Bašćanskoj ploči: **opat Držiha**. Usp. Skok II 559-560, Mackensen 1977: 71, Newerkla 2011: 118.

Hrv. *māša*: lat. *mīssa* > starobavarski **mišša* (usp. stvnj. *missa* > njem. *Messe*) > slav. **miš-šā'* > čak. *māša*, kajk. *meša*, sloven. *māša*, Kijevski listići *mšě*, češki *mše*, poljski *msza*. Vidi Skok II 430-431, Boček 2010: 127-132, Mackensen 1977: 70, Newerkla 2011: 145, Pronk-Tiethoff 2013: 181, Krebs-Garić 2015: 93.

Hrv. kajk. *žegnati* 'bлагословити': Sloven. *žegen*, G Sg. *žegna* 'Segen', *žegnati* 'segnen', češki *žehnati*, poljski *żegnać* < stvnj. *sęgan*, *seганôn* (> njem. *Segen*, *segnen*) < lat. *signāre* (vulg. lat. *segnāre*) 'učiniti znak križa'. Vidi Skok III 675, Mackensen 1977: 66.

Hrv. *krāl̥j*: stvnjem. **Karl* > slav. sa sufiksom *j* u poimeničenom posvojnem pridjevu **karlju* > hrv. *krāl̥j*. Vidi Holzer 2011b: 116, Newerkla 2011: 127. Obično se pretpostavlja da se radi o imenu **Karla Velikoga** (768.-814.). Međutim, budući da se premještanje glasovnoga niza *ar* u *ra* dogodilo kada je Karlo Veliki još bio mlad i beznačajan za Slavene, bit će da se zapravo radi o imenu njegova djeda **Karla Martella** († 741). On je, naime, imao posla sa Zapadnim Slavenima koji su stoga vrlo lako mogli preuzeti njegovo ime, rabiti ga kao naslov vladara i predati ga s ovim značenjem drugim Slavena. Usp. Pronk-Tiethoff 2013: 111-112.

Hrv. *früšk̥i*: stvnj. *frank-* > (s grčkom mijenom *nk* > *ng*) srednjogrč. *Φράγγος* 'Franak' > slav. **Frān'gu*, iz toga izvedeno **frān'džiskuju* > hrv. *früšk̥i* 'franački', danas očuvano samo u oronimu *Früškā gōra*, na grčkome *Φραγγοχώριον*. Slavensko **Frān'gu* izravno se nastavlja u starosrpskome *Frugь* 'Franak'. Vidi Holzer 2011b: 104.

Hrv. *škōda*: stvnj. *scado* ([šk-], v. Holzer 2008: 88 i 101) 'šteta, Schaden' > slav. **škadā'* > hrv. *škōda* (**a** > **o!**), javlja se već u Vinodolskom zakonu. Vidi Skok III 400-401, Newerkla 2011: 119-120, Pronk-Tiethoff 2013: 172-173.

Hrv. *kramola*: stvnj. *karmala* > slav. **karmalā'* > hrv. *kramola* 'buka, buna, smutnja, nemir, kraval' (govorila se do 14. stoljeća). Ranija posuđenica zbog metateze likvide. Vidi ARj V 463, Skok II 178, Holzer 2002: 67-68, Newerkla 2011: 116-117, Pronk-Tiethoff 2013: 209.

Hrv. **mitar** (13. st.): stvnj. *mûtari* > hrv. *mitar*. Preuzeto iz njemačkoga jezičnog prostora vjerojatno iz Donje Austrije gdje su uz Dunav postolaje carinske postaje za trgovinu Nijemaca s njihovim istočnim susjedima. Vidi Skok II 434, Holzer 2002: 68, 2003: 223 (s uputom na Petera Wiesingera).

Posuđenice iz crkvenoslavenskoga jezika

Starocrkvenoslavenski jezik potječe iz grada **Soluna** gdje se uz grčki govorio i slavenski. Solunska braća **Ćiril i Metod** (Kyrill i Methodij) dali su ovom jeziku pismo – **glagoljsko pismo** — i prevodili su religijske tekstove iz grčkoga jezika u taj solunski slavenski.

863. putovali su u **Veliku Moravu** kako bi učili tamošnje Slavene.

Učenici njihovih učenika stigli su među ostalim u **Hrvatsku** sa svojim glagoljskim, crkvenoslavenskim knjigama.

Na to referira papa **Ivan X.** u pismu iz **925.** godine, upućenom splitskom nadbiskupu, u kojem zamjerava njegovanje **Methodii doctrina** — Metodove nauke — na crkvenom području dalmatinskih biskupa. (Katičić)

U jednom drugom pismu upućenom kralju Hrvata i **knezu Humljana**, Ivan X. kritizira uporabu **Slavinica lingua** kao jezika liturgije. (Katičić)

Vidi Holzer 2006c und 2011b: 12-15. O crkvenoslavenskom bogoslužju u Dalmaciji vidi Katičić 1998: 392-418 = 1999a: 339 i sl.

Zbog utjecaja hrvatskoga jezika na crkvenoslavenski, on je u Hrvatskoj dobio poseban oblik nazvan **hrvatsko-crkvenoslavenski**. Međutim, utjecaj je djelovao i u suprotnom smjeru putem posuđivanja riječi.

Većina crkvenoslavenskih riječi, pa i onih koje su posuđene u hrvatski jezik, naslijeđene su iz **praslavenskoga jezika** kao **glagol** < csl. *glagolъ* ‘riječ, govor’ i **savjest** ‘Gewissen’ (sprema nasljeđenici *svijest* ‘Bewusstsein’).

Međutim, mnogo crkvenoslavenskih riječi je **kalkirano iz grčkih riječi** (franc. *calque* je ‘Pause, kopija’; kalka postoji ako ne prevodi samo cijela riječ cijelu riječ, nego i dijelovi riječi dijelove riječi).

Hrv. **Bogòrodica** ‘θεοτόκος’. Vidi Skok I 180.

Hrv. **blàgoslōv** ‘εὐλογία, *benedictio*’ i **blagoslòviti** ‘εὐλογεῖν, *benedicere*, stvnj. *welaquedan*’ kalkiraju odgovarajuće riječi više jezika. Vidi ARj II 413-416, Skok I 168, de Vincenz (Slavenmission) 287.

Hrv. **prórok** ‘προφήτης, *propheta*, stvnj. *forasako, forsago*’; *prorícati* ‘προφητεύω, προφράζω’. Vidi ARj XII 396, 393, de Vincenz (Slavenmission) 287.

Ali ima i crkvenoslavenskih posuđenica u hrvatskom koje su u crkvenoslavenskom **grčke posuđenice**:

āndeo < hrv.-csl. *andělъ* < grč. ἄγγελος. Vidi Skok I 42-43.

ďavao < ksl. *đjavъlъ* < grč. διάβολος. Vidi Skok I 401-402.

sotona < (st)csl. *sotona* < grč. σατανᾶς. Vidi Skok III 206-207. Mijena **a** > **o** pokazuje da ta riječ nije preuzeta u slavenski tek djelovanjem „slavenskih apostola” braće Konstantina Kirila i Metodija, koje je počelo tek g. 863., nego prije, naime najkasnije početkom 9. stoljeća u solunski slavenski. Vidi Holzer 2011a: 85, Holzer 2011b: 150.

Crkvenolatinske posuđenice odnosno o itacizmu, vitacizmu i psilozi

Od sredine 2. stoljeća postojao je Novi zavjet na latinskome jeziku. Najstariji prijevod iz grčkoga na latinski zove se *Vetus latina*. Zadnja obrada latinskoga prijevoda pred *Vulgatom* zove se *Itala*. Ti su prijevodi oblikovali religiozni vokabular latinske crkve. Od godine 382. Sveti je Jeronim obrađivao *Vetus latina* te preveo veći dio Staroga zavjeta iz hebrejskoga. Ostatak je preuzeo iz *Vetus latina*. Evanđelje je redigirao prema grčkim tekstovima. Jeronimova verzija zove se *Vulgata*. Vidi Knoch – Scholtissek 2009: 383.

Nakon prijevoda grčke Biblije na latinski došlo je u grčkome jeziku (u izgovoru, ne u pisanju!) do tri važne glasovne mijene (prema **glasovnim zakonima**): $\bar{e} > i$, $b > v$, $h > \emptyset$. Riječ je o trima zakonima:

1) **o itacizmu**: slovo **η** (njegovo je ime ἦτα = *ēta*) se više nije izgovaralo kao \bar{e} , nego kao *i* (kao još i danas, u novogrčkome);

2) **o vitacizmu**: slovo **β** (njegovo je ime βῆτα = *bēta*) se više nije izgovaralo kao *b*, nego kao *v* (kao još i danas, u novogrčkome);

(3) **o psilozi**: spiritus asper [dodatak Ljudevita Frana Ježića: čiji je znak u proširenome bizantijskom grčkom alfabetu]: ‘ se više nije izgovarao kao (njemački) *h*, nego se uopće nije više izgovarao, *h* je nestao. Svakako se spiritus asper i dalje pisao, i to do pravopisne reforme. (Grč. ψῖλος ‘gol’.)

Mnogo hebrejskih riječi i imena grčka Biblija nije prevela, nego ostavila u manje-više originalnom hebrejskom izgovoru (koliko je god to bilo moguće). Međutim, u grčkome se taj izgovor mijenjao tijekom stoljećâ prema zakonima itacizma, vitacizma te psiloze. Kada

su budući pravoslavni Slaveni, kao primjerice Srbi, recipirali grčku Bibliju od 9. stoljeća nadalje, već su postojali novi izgovori. Zato srpski jezik zrcali itacizam, vitacizam te psilozu. Katolici, međutim, kao primjerice Hrvati, nisu recipirali toliko grčku Bibliju koliko latinsku, koja čuva stare izgovore, jer je prevedena s grčkoga već prije djelovanja zakona itacizma, vitacizma te psiloze. To objašnjava razlike u hrvatskom i srpskom izgovoru biblijskih (i nešto drugih) riječi, primjerice:

grč. ἀμήν > lat. <i>āmēn</i>	> srpski <i>ámīn</i> > hrv. <i>ámen/àmen</i>
grč. Ἰερουσαλήμ > lat. <i>Jerusalem</i>	> srpski <i>Jerusàlīm</i> > hrv. <i>Jerùzalem/Jèruzalem</i>
grč. Βαβυλῶν > lat. <i>Bābylon, -ōnis</i>	> srpski <i>Vavilōn, -óna</i> > hrv. <i>Babilōn, -óna</i>
grč. Βηθλέεμ > lat. <i>Bēthlēhēm/Bēthlēm</i>	> srpski <i>Vitlejem</i> > hrv. <i>Bètlehem/Bètlem</i>
grč. Ἄβελ / Ἄβελ > lat. <i>Abel</i>	> srpski <i>Avelj</i> > hrv. <i>Abel</i>
grč. Ἀβραάμ > lat. <i>Ābrahām/Ābrām</i>	> srpski <i>Āvram/Āvrām</i> > hrv. <i>Ābraham/Ābram</i>
grč. Ἡρώδης > lat. <i>Hērōdes</i>	> srpski <i>Īrud</i> > hrv. <i>Hèrod</i>
grč. Ἑβραῖος > lat. <i>hebraeus</i>	> srpski <i>Jèvrej</i> > hrv. <i>Hèbrēj</i>
grč. Ἀθῆναι > lat. <i>Āthēnae</i>	> srpski <i>Atína</i> > hrv. <i>Aténa</i>
grč. Βυζάντιον > lat. <i>Byzantium</i>	> srpski <i>Vizant</i> > hrv. <i>Bizant</i>

Nota bene: Premda se tu radi skoro isključivo o „pobožnim” riječima, ova se razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika ne tiče samo „pobožnih” ljudi. I srpski ateisti kažu *Vavilōn*, te i hrvatski ateisti kažu *Babilōn*. Jezici ostaju različiti i gdje nema konfesije!

Balkanski grecizmi

Većinom su to grčki trgovinski termini (poput onih gotskih, vidi gore), koje su trgovci (možda cincarski, v. Skok I 498-499) raširili po slavenskim jezicima na Balkanskom polu-

otoku. Budući da nema latinskoga posredovanja, ti balkanski grecizmi pokazuju i u hrvatskom jeziku itacizam, vitacizam i psilozu.

Opći su primjeri:

Hrv. **mirisati** 'riechen' < grč. μυρίζω. Vidi Skok II 428-429.

Hrv. **tèmelj** 'Unter-, Grundlage' < grč. θεμέλιον. Vidi ARj XVIII 190-192, Skok III 456.

Hrv. **livada** 'Wiese' < grč. λειβάδα. Vidi ARj VI 126-127, Skok II 310.

TRGOVINA i PUTOVANJE:

Hrv. **màgarac** < srednjogrč. γομάριον 'magarac, osao'. Vidi Skok II 351-352.

Hrv. **drùm** 'via militaris, Landstraße' < grč. δρόμος. Vidi ARj II 808, Skok I 442-443.

Hrv. **pòdrum** 'Keller' < grč. υπόδρομιον. Vidi ARj X 318-319, Skok I 443. U podrumu se sprema roba kojom se trguje. Očito se roba spustila od ceste u podrum.

Hrv. **klisura** 'Engpass' < srednjogrč. κλεισούρα 'Verschluss'. Usp. ARj V 81, Skok II 101. Mjesto zbog razbojnika opasno za trgovce.

Hrv. **kòmād**, G sg. *komáda* 'Stück' < grč. κομάτιον. Vidi ARj V 232-234, Skok II 131-132. Komad robe!

Hrv. **hiljada** 'tisuća' < grč. χιλιάδα. Vidi ARj III 597-598, Skok I 666-667.

Hrv. **jěftin** 'billig' < grč. εὐθηνός 'glücklich'. **Itacizam!** Vidi ARj IV 634 (*jevtin*), Skok I 498-499.

Hrv. **kàmata** 'Zins' < grč. κάματος 'Arbeit'. Vidi ARj IV 784-785, Skok I 549.

O svim tim grecizmima vidi i Popović 1960: 597, 599.

U priručnim se rječnicima starogrčkoga jezika ne nalaze sve te grčke riječi.

Stari mađarizmi

Staromađarske posuđenice javljaju se u **čakavskom i kajkavskom**. Veze između Slavena i Mađara počeli su krajem 9. stoljeća poslije Krista kada su Mađari osvojili panonske ravnice. Godine 898. posljednji sisački knez **Braslav** izgubio je svoju kneževinu i život u borbi protiv njih. Dijelove njegove kneževine ponovno je osvojio **Tomislav** (vidi Budak 1994 (Prva stoljeća): 30). Nakon toga što je godine 1089. hrvatski kralj Zvonimir umro bez nasljednika, Kraljevinom Hrvatske i Dalmacije vladali su od godine 1102. mađarski **Arpadi**.

Oni su godine 1094. osnovali **Zagrebačku biskupiju** i podredili ju crkvenoj provinciji Ostrogon (mađ. *Esztergom*) i nadbiskupu od Bács-Kalocsa. Vidi Katičić 1999a: 505-506.

Hrv. **šipuš** ‘trubač’ (kajk.) < staromađarski *sipus* (> mađ. *sipos*). Vidi Skok III 395.

Hrv. **bīruš** (kajk.) ‘Rinderhirt, govedar’ < staromađarski *bérius* (> mađ. *béres, bíres*). Vidi Skok I 155.

Hrv. **mertuk** ‘Wein- und Getreidemaß, mjera za vino i žito’ (kajk.) < staromađarski *mértük* (> mađ. *mértek*). Vidi Skok II 409 s. v. *mérov*.

Hrv. **đund** (kajk.) ‘Perle, biser’ < staromađarski *gyüingy* (> mađ. *gyöngy*). Vidi Skok I 481.

Hrv. **rüsäg** ‘država’ (staročak.) < mađ. *ország*. Vidi Skok III 174-175.

O starim mađarizmima vidi i Popović 1960: 602.

Posuđenice iz srednjovisokonjemačkoga i ranoga novovisokonjemačkoga jezika

Hrvatska, pogotovu sjeverna i u najvišem stupnju Istra, bila je usko vezana uz **Sveto Rimsko Carstvo Njemačkoga Naroda**.

Jedan je aspekt toga bilo **vlastelinstvo**, to jest vlasništvo nad zemljom koje uključuje vlast nad kmetovima koji obrađuju zemlju. Ono uključuje i pravo uzimanja određenoga dijela proizvodnje ili iznosa novca.

Počevši od franačkoga osvojenja Istre 788., uspostavljene su njemačke i kasnije habsburške gospoštije na sjeveru današnje Hrvatske, što se odražuje među ostalim u tome što su neki gradski statuti napisani na njemačkom jeziku.

Usp. Holzer 2006d: 64 i sl., Holzer 2008: 266-267, 269 i sl. O posuđenicama iz njemačkoga jezika v. i Popović 1960: 605-608.

Hrv. **škof** (u Istarskom razvodu) ‘biskup’ < stvnjem. *biscof* (danas *Bischof*) < gr. *ἐπίσκοπος*. Posuđeno poslije mijene *a > o*. I u slovenskom, dakle vjerojatno iz Ogleja. Vidi Snoj 2003: 728-729.

Hrv. **ješprišt** < njem. *Erzpriester*. Vidi Skok III 61 s. v. *prvad*, ARj IV 628.

Hrv. **brituf** (Istarski razvod, 15. st.) < srednjovisokonjemački *vrīthof* (danas *Friedhof*) s prijelazom *v > b*. Vidi Snoj 2003: 59.

Hrv. **bäklja** < srednjovisokonjemački *vackel* (danas *Fackel*) s prijelazom *v > b*. Njemačka je riječ sa svoje strane posuđena latinska riječ *facula* ‘bakljica’. Vidi Skok I 96, Snoj 2003: 28.

Hrv. **bāžulj** < ~ njem. *Fisol* < lat. *phāsīolus* < gr. φασίολος. Opet s *b* na mjestu njemačkoga labijalnoga spiranta. Vidi Skok I 126-127 i ARj I 215.

Hrv. **Marof** < njem. dij. *Marhof* < *Meierhof*. Vidi ARj VI 486, Skok II 358 (s. v. *majer*), Snj 2003: 382. Ovom se riječju označivala seljačka kuća, često prilično velika, čiji vlasnik nije sam obavljao poljoprivredne poslove nego je to prepuštao **Meier-u** komu je za to plaćao. Usko je vezana uz vlastelinstvo. Vlasnici su takvih marofa bili plemići, samostani, biskupi ili drugi svećenici ili bogati građani, koji su, baveći se svojim poslovima, konzumirali poljoprivrednu proizvodnju svojih marofa. Ova je njemačka riječ složena iz latinske riječi *maior* (sc. *domus*) 'starješina kuće', dakle iz latinske posuđenice (Mackensen 1977: 71), i njemačke riječi *Hof* 'dvor'. Izgovor **Mar** bavarski je, standardnonjemački izgovor je *Meier*. To je, uostalom, vrlo često prezime kod Nijemaca i Austrijanaca. Ne pokazuju samo zajedničke mijene to s kojim je jezicima slavenski bio u dodiru, i stoga najvjerojatnije u susjedstvu, nego i stare **posuđenice**, jer je posuđivanje moguće samo ako postoji kontakt. A taj je tada bio moguć samo dodirnom prostorno susjednih naroda ili trgovinom ili u tijeku vojnih pohoda. U potrazi za slavenskom pradomovinom možemo se, dakle, osloniti i na posuđenice. O njima će kasnije biti riječ.

VI. POVIJEST GLASOVNIH MIJENA

Vidi Holzer 2011b: 19-90.

Literatura

- Auty 1976: Robert Auty, Lateinisches und Althochdeutsches im altkirchenslavischen Wortschatz, Slovo 25-26 (1976) 169-174
- Boček 2010: Vít Boček, Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích, Praha 2010
- Boček 2014: Vít Boček, Praslovanština a jazykový kontakt, Praha 2014
- Budak 1994: Neven Budak, Prva stoljeća Hrvatske, Zagreb 1994
- Curta 2001: Florin Curta, The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700 (Cambridge, 2001)
- Grčević 2019: Mario Grčević, Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena, Zagreb – Dubrovnik 2019
- Holzer 1989: Georg Holzer, Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen (= Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 521. Band), Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) 1989
- Holzer 1996: Georg Holzer, Das Erschließen unbelegter Sprachen. Zu den theoretischen Grundlagen der genetischen Linguistik (= Schriften über Sprachen und Texte, herausgegeben von Georg Holzer, Band 1), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien (Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften) 1996
- Holzer 2002: Georg Holzer, Zur Sprache des mittelalterlichen Slaventums in Österreich. Slavisch unter bairischem Einfluss, Wiener Slavistisches Jahrbuch 48 (2002) 53-73
- Holzer 2003: Georg Holzer, Zum Wortschatz des slavischen Substrats in Österreich I. Schichten und Areale, u: *Studia etymologica Brunensia* 2, herausgegeben von Ilona Janyšková und Helena Karlíková, Praha 2003, 215-227
- Holzer 2006a: Georg Holzer, Das bairische Ostland und seine Slaven, u: *Studia Philologica Slavica*. Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern. Teil-

- band I. Herausgegeben von Bernhard Symanzik (= Münstersche Texte zur Slavistik, herausgegeben von Gerhard Birkfellner und Bernhard Symanzik, Band 4), Berlin (LIT Verlag) 2006, 175-189
- Holzer 2006b: Georg Holzer, Gli Slavi prima del loro arrivo in Occidente [aus dem Deutschen übersetzt von Raffaele Caldarelli], u: Lo spazio letterario del Medioevo. 3. Le culture circostanti. Direttori: Mario Capaldo, Franco Cardini, Guglielmo Cavallo, Biancamaria Scarcia Amoretti. Volume III: Le culture slave. A cura di Mario Capaldo, Roma (Salerno editrice) 2006, 13-49
- Holzer 2006c: Georg Holzer, Die Geschichte des Slavischen der Stadt Saloniki bis zum Jahr 863, u: Johannes Reinhart (Hrsg.), Slavica mediaevalia in memoriam Francisci Venceslai Mareš (= Schriften über Sprachen und Texte, herausgegeben von Georg Holzer, Band 8), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien (Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften) 2006, 29-67
- Holzer 2006d: Georg Holzer, *Trebišća* kod Mošćenica na istarskom poluotoku i *Treffling* kod Gaminga u Donjoj Austriji, Mošćenički zbornik (Katedra čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Zavod za kaznene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci), Godina 3., Broj 3 (2006) 63-82
- Holzer 2008: Georg Holzer, Namenkundliche Aufsätze (= Innsbrucker Beiträge zur Onomastik, herausgegeben von Peter Anreiter, Band 4), Wien (Praesens Verlag) 2008
- Holzer 2009: Georg Holzer, Koledanje i njegovi poganski elementi u Novom Selu i drugim gradišćanskohrvatskim selima, *Studia ethnologica Croatica* 21 (2009) 101-131 = http://hrcaak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=3719
- Holzer 2011a: Georg Holzer, Zur Akzentuierung romanisch vermittelter Gräzismen im Kroatischen, u: Elena Stadnik-Holzer (Hrsg.), Baltische und slavische Prosodie. International Workshop on Balto-Slavic Accentology IV (Scheibbs, 2.-4. Juli 2008). Scheibbs Internationaler Sprachhistorische Tage I (= Schriften über Sprachen und Texte, herausgegeben von Georg Holzer, Band 11), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2011, 81-88
- Holzer 2011b: Georg Holzer, Glasovni razvoj hrvatskoga jezika, Zagreb (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje) 2011
- Holzer 2014 [stranice <105]: Georg Holzer, Recenzija knjige: Pronk-Tiethoff 2013 u: *Slavia Centralis* 1 (2014, letnik VII.) 101-104
- Holzer 2014 [stranice >198, <212]: Georg Holzer, Rekurrente Unregelmäßigkeiten in alten südslavischen Romanismen, u: Gerhard Rampl – Katharina Zipser – Manfred Kienpointner (Hrsg.), In Fontibus Veritas. Festschrift für Peter Anreiter zum 60. Geburtstag, Innsbruck (innsbruck university press) 2014, 199-211
- Holzer 2014 [stranice >212]: Georg Holzer, Zur Akzentuierung „temematischer“ Lehnwörter im Urslavischen. Morphophonologische Untersuchungen, u: Marta Muscariello (a cura di), ΦΙΛΟΙΝ – Scritti in onore di Mario Enrietti e Renato Gendre. Comitato Scientifico Mario Capaldo, Patrizia Lendinara, Mario Negri (= Ἀλεξάνδρεια – Alessandria. Rivista di glottologia 6-7, 2012-2013), Alessandria 2014, 213-236
- Holzer 2014 [stranice >1116]: Georg Holzer, Vorhistorische Periode, u: Karl Gutschmidt, Sebastian Kempgen, Tilman Berger, Peter Kosta (Hrsg.), Die slavischen Sprachen / The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. / An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation, Band 2 / Volume 2 (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft [HSK] 32.2.), Berlin – New York (De Gruyter Mouton) 2014, 1117-1131
- Holzer 2015: Georg Holzer, Urslavische Wortlautungen II. Mit Beiträgen von Florian Wandl und Emanuel Klotz, *Ricerche slavistiche* («Sapienza» Università di Roma) 13/59 (2015) 5-34
- Holzer 2016: Georg Holzer, Laut- und Akzentgeschichtliches zu einigen aus Substraten und Nachbarsprachen ins Slavische entlehnten Namen, u: Silvo Torkar (Hrsg.), *Slovanski jeziki v stiku z neslovanskimi: diahroni onomastički pogled* (= Linguistica), Ljubljana
- Holzer 2017: Georg Holzer, Der Walchen-Name im frühmittelalterlichen Slavischen, u: *Walchen, Romani und Latini*. Variationen einer nachrömischen Gruppenbezeichnung zwischen Britannien und dem Balkan. Herausgegeben von Walter Pohl, Ingrid Hartl, Wolfgang Haubrichs (= Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Band 21 = Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften 491. Band), Wien 2017, 177-181
- Holzer 2018c: Georg Holzer, Zur Akzentuierung urslavischer Nominalkomposita mit besonderer Berücksichtigung der Personennamen, *Ricerche slavistiche*. Nuova serie 1/61 (2018) 157-203

- Holzer 2018d: Georg Holzer, Kritisches und Antikritisches zum „Thematischen“, *Filologija* 71 (2018) 61-73
- Holzer 2020c: Georg Holzer, Untersuchungen zum Urslavischen: Einleitende Kapitel, Lautlehre, Morphematik (= Schriften über Sprachen und Texte, herausgegeben von Georg Holzer, Band 13), Berlin (Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften) 2020. Kratica: UzU.
- Holzer – Fidler 2013: Georg Holzer, Andrea Fidler et alii, Lautgeschichtliches Glossar zum Neuštokavischen (weitere Lemmata), *Ricerche slavistiche* 10/56 (2012) 5-44
- Holzer – Resch 2014: Georg Holzer, Jennifer Resch et alii, Lautgeschichtliches Glossar zum Neuštokavischen IV, *Ricerche slavistiche* 12/58 (2014) 67-128
- Jordanis Gotengeschichte: Jordanis Gotengeschichte nebst Auszügen aus seiner Römischen Geschichte. Übersetzt von Dr. Wilhelm Martens. Herausgegeben von Alexander Heine, Essen sine anno
- Karvounis 2008: Christos Karvounis, Aussprache und Phonologie im Altgriechischen, Darmstadt 2008
- Katičić 1980: Radoslav Katičić, *Slavica Foroiuliensia*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 26 (1980) 28-32
- Katičić 1998: Radoslav Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998
- Katičić 1999a: Radoslav Katičić, *Literatur- und Geistesgeschichte des kroatischen Frühmittelalters*, Wien 1999
- Katičić 1999b: Radoslav Katičić, *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb 1999
- Katičić 1999c: Radoslav Katičić, *Pitanje o podrijetlu Hrvata u hrvatskome intelektualnom diskurzu danas*, Vijenac, 16. prosinca 1999
- Klotz 2017: Emanuel Klotz, *Urslawisches Wörterbuch*, Wien 2017
- Klotz I-II: Reinhold Klotz, *Handwörterbuch der lateinischen Sprache*, 5. Auflage Braunschweig 1874
- Knoch – Scholtissek 2009: Otto B. Knoch – Klaus Scholtissek, VIII. Bibelübersetzungen, u: *Lexikon für Theologie und Kirche I-XI, Band II*, Freiburg im Breisgau 2009, 382-385
- Kortlandt 2003: Frederik Kortlandt, *An Indo-European substratum in Slavic?*, u: *Languages in Prehistoric Europe*. Edited by Alfred Bammesberger — Theo Vennemann in Collaboration with Markus Bieswanger — Joachim Grzega, Heidelberg 2003, 253-260
- Krebs-Garić 2015: Catharina Stamata Krebs-Garić, *Lehn- und Erbwortschatz des Kroatischen in der semantisch-lexikalischen Gruppe „Religion und Glaube“ im Lichte von Etymologie und Empirie*, u: *Emmerich Kelih / Jürgen Fuchsbauer / Stefan Michael Newerkla (Hrsg.), Lehnwörter im Slawischen. Empirische und crosslinguistische Perspektiven (= Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte. Studien zur Slawistik und Germanistik 6)*, Frankfurt am Main 2015, 71-135
- Lausberg I–II: Heinrich Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft I: Einleitung und Vokalismus*, 3. izdanje, Berlin 1969; II: *Konsonantismus*, 2. izdanje, Berlin 1967
- Leschber 2012: Corinna Leschber, *Kreativität sprachlicher Mittel im Balkanraum*, u: *Thede Kahl, Michael Metzeltin, Helmut Schaller (Hg.), Balkanismen heute – Balkanisms Today – Balkanizmy segodnja*, Wien – Berlin (Lit Verlag) 2012, 151-169
- LThK: *Lexikon für Theologie und Kirche I-XI*, Freiburg im Breisgau 2009
- Mackensen 1977: Lutz Mackensen, *Deutsche Etymologie. Ein Leitfaden durch die Geschichte des deutschen Wortschatzes*, Birsfelden – Basel 1977
- Matasović 2008: Ranko Matasović, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 2008
- Matasović 2011: Maja Matasović, *Analiza najstarijih latinskih posuđenica u hrvatskom u kontekstu ranih kontakata Romana i Slavena*, Diss. Zagreb 2011
- Mažuranić 1908-1922: Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Prvi dio A — O*, Zagreb 1908-1922, Nachdruck Zagreb 1975
- Muljačić 1967: Žarko Muljačić, *Die slavisch-romanische Symbiose in Dalmatien in struktureller Sicht*, *Zeitschrift für Balkanologie* 5 (1967) 51-70
- Newerkla 2011: Stefan Michael Newerkla, *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Zweite, durchgehend überarbeitete und aktualisierte Auflage (= Schriften über Sprachen und Texte 7)*, Frankfurt am Main etc. 2011
- Popović 1960: Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960
- Pronk-Tiethoff 2010: Saskia Pronk-Tiethoff, *Semantička polja germanskih posuđenica u praslavenskoj*, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/2 (2010) 317-327
- Pronk-Tiethoff 2013: Saskia Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic (= Leiden Studies in Indo-European 20)*, Amsterdam – New York 2013

- Pronk-Tiethoff 2015: Saskia Pronk-Tiethoff, *The Methodology of the Loanword Typology Project: Opportunities for the Investigation of Loanwords in Slavic*, u: Emmerich Kelih / Jürgen Fuchsbauer / Stefan Michael Newerkla (Hrsg.), *Lehnwörter im Slawischen. Empirische und crosslinguistische Perspektiven* (= Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte. Studien zur Slawistik und Germanistik 6), Frankfurt am Main 2015, 137-148
- Putanec *Sanctus*: Valentin Putanec, *Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske*, Slovo 13 (1963) 137-176
- Reczek 1991: J. Reczek, *Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe*, u: J. Reczek, *Polszczyzna i inne języki w perspektywie porównawczej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, 9-90
- Rix 1976: Helmut Rix, *Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre*, Darmstadt 1976
- Sabljak 1981: Tomislav Sabljak, *Rječnik šatrovačkog govora*, Zagreb 1981
- Schramm 1978: Gottfried Schramm, *Zweigliedrige Personennamen als Zeugnis altindogermanischer heroischer Dichtung*, u: Klaus von See (Hrsg.), *Europäische Heldendichtung*, Darmstadt 1978, 53-60 (pretisak rada: Gottfried Schramm, *Namenschatz und Dichtersprache. Studien zu den zweigliedrigen Personennamen der Germanen*, Göttingen 1957, 114-118)
- Schwarz 1927: Ernst Schwarz, *Zur Chronologie von asl. a > o*, *Archiv für slavische Philologie* 41 (1927) 124-136
- Šekli 2009: Matej Šekli, *On Romance-Alpo-Slavic substitutional accentology: the case of pre-Slavic masculine substrate place names in Slovene*, u: *Stressing the past. Papers on Baltic and Slavic accentology*, izdavači Thomas Olander i Jenny Helena Larsson, Amsterdam – New York 2009, 145-160
- Skach 2006/2007: Elisabeth Skach, *Zur Etymologie von slav. židьkь ‘flüssig’ und židěti ‘flüssig werden’ im Zusammenhang mit slav. cěditi ‘sehen, scheiden’ und čistь ‘rein’*, *Rocznik Slawistyczny LVI* (2006/2007) 61-68
- Skach 2015: Elisabeth Skach, *Die Lautgeschichte des mittelalterlichen Slavischen in Griechenland* (= *Schriften über Sprachen und Texte* 12), Frankfurt am Main usw. 2015
- Skok I-IV: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I. Zagreb 1971; II. Zagreb 1972; III. Zagreb 1973; IV. Zagreb 1974: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*.
- Skok u: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* III (1921-22)
- Skok 1951: Petar Skok, *Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku*, *Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Zbornik radova I* (1951) 445-485
- Skok 1953: Petar Skok, *Uslovi života glagoljice*, *Slovo* 3 (1953) 50-63
- Snoj 1994: Marko Snoj, *Naglaševanje praslovanskih -y/-v-osnov ženskega spola*, *Slavistična revija* 42/4 (1994) 491-528
- Snoj 2009: Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana 2009
- Solta 1980: Georg Renatus Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt 1980
- Stolz – Debrunner 1966: Friedrich Stolz und Albert Debrunner, *Geschichte der lateinischen Sprache. Vierte stark umgearbeitete Auflage von Wolfgang P. Schmid*, Berlin 1966
- Stulli I-II: Joakima Stulli Dubrocsanina *Rjecoslòxje I-II*, Dubrovnik 1806
- Svod I: *Svod drevnejšich pis'mennych izvestij o slavjanach. Tom I (I - VI vv.)*. Sostaviteli L. A. Gindin, S. A. Ivanov, G. G. Litavrin, Moskva 1991
- Svod II: *Svod drevnejšich pis'mennych izvestij o slavjanach. Tom II (VII - IX vv.)*. Sostaviteli S. A. Ivanov, G. G. Litavrin, V. K. Ronin. *Otvetstvennyj redaktor G. G. Litavrin*, Moskva 1995
- Tekavčić 1970: Pavao Tekavčić, *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*, Zagreb 1970
- Tekavčić 1976: Pavao Tekavčić, *O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike*, *Onomastica Jugoslavica* 6 (1976) 35-56
- Trunte 1993: Hartmut Trunte, *Aquileia und die Slavenmission. Zu Apotage und Symbolon im III. Freisinger Denkmal*, u: *Slavistische Studien zum XI. internationalen Slavistenkongreß in Preßburg / Bratislava*. Herausgegeben von Karl Gutschmidt, Helmut Keipert und Hans Rothe, Köln – Weimar – Wien 1993, 569-592
- UzU: *kratica za „Untersuchungen zum Urslavischen“ = Holzer 2020c*
- Vilborg 1960: Ebbe Vilborg, *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*, Göteborg 1960
- Vykypěl 2011: Bohumil Vykypěl, *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Etymologie jako pomocná věda historická. Druhé, přepracované a rozšířené vydání i s dodatkem o šlechtických titulech v keltských jazycích*, Praha 2011